

VIFF
magazine

65

bpost
PB-PP
BELGIE(N) - BELGIQUE

APR | MEI | JUNI 2018

www.vriendeniff.be
vriendeninlandersfields@ieper.be

Postadres VIFF
Kenniscentrum IFFM
Sint-Maartensplein 3, B-8900 Ieper
057 / 23 94 50

Klantnr. 4 421 625
Erkenningsnummer: P3A9021

I N H O U D S T A F E L

UIT HET MUSEUM	
20 jaar IFFM, een palmares om trots op te zijn (Pieter Trogh)	03
HISTORISCHE RUBRIEK	
Ieper en Le Touquet-Paris-Plage, 1914-1918 (Dominiek Dendooven)	08
DE NAMENLIJST	
De microbe van het 153 ^{ième} Régiment d'Infanterie (Bruno Suykens)	12
Twee merkwaardige graven (Luc De Meester)	16
EEN TWEELUIK OVER VERPLEEGSTERS	
Buitenlandse verpleegsters in de Ieperboog (Luc De Munck)	20
Boekbespreking van 'Belgische verpleegsters tijdens de Eerste Wereldoorlog' (Geert Spillebeen)	23
VROUWEN IN DE OORLOG	
Vrouwen waren ook belangrijk tijdens de 'Grote Oorlog' (Jennie Vanlerberghe)	26
Maria Bochkareva, eerste vrouw in Russisch leger (Jan Breyne)	29
BOEKBESPREKING	
Lectuur als alternatieve hulde (Geert Spillebeen)	32
TENTOONSTELLING	
Een droom aan flarden (M.-Christine Zwaenepoel)	33
OORLOG EN HAIKU	
Haiku's voor Vrede (Daniël Leroy)	35
INTERVIEW	
Shaky Grounds – fotograaf Peter Dekens (Marc Dejonckheere)	37
ONTROERPARCOURS	
The War of the Woolfs (Freddy Rottey)	41
Vredesdaad, een tussenstop langs het ontroerparcours (Chris Spriet)	47
TEN SLOTTE	
Afbraak bunker nipt vermeden (Roland Deceuninck)	50
Postzegelkunst aan het front (Geert Spillebeen)	51

Foto cover:

De land-art-installatie ComingWorldRememberMe is een toegankelijke en respectvolle herinnering aan het onmenselijke leed dat miljoenen mensen honderd jaar geleden moesten ondergaan wegens een wereldwijd gewapend conflict. Elk beeldje van deze participatieve installatie is een vreedevol statement van alle projectpartners en van de tienduizenden peters en meters die actief hebben deelgenomen.

Bij het ontwikkelen van het project ComingWorldRememberMe kruisten het basisidee van intendant Jan Moeyaert en het werk van kunstenaar Koen Vanmechelen elkaars pad.

Koen Vanmechelen:

“ComingWorldRememberMe is een ode aan een nieuwe toekomst gegrond in de herinnering van de verschrikkingen van de Eerste Wereldoorlog. Deze tijdelijke land art installatie symboliseert de hergeboorte van een hoopvol verlangen naar een nieuwe, meer vreedevolle wereld.”

Redactieraad

Jan Breyne (janbreyne@telenet.be)
redactieverantwortelijke

Annie Decoene (anniedecoene@hotmail.com)
Marc Dejonckheere (marc2.dejonckheere@telenet.be)
Ludwich Devlieghere (ludwich.devlieghere@pandora.be)
Gilbert Ossieur (gilbert.ossieur@skynet.be)
Geert Spillebeen (geert.spillebeen@euronet.be)
Freddy Rottey (frottey@yahoo.com)
Pieter Trogh (pieter.trogh@ieper.be)

Verantw. uitgever

Gilbert Ossieur, gilbert.ossieur@skynet.be
Wieltje 11, 8900 Ieper

Vorm B.AD

Auteurs zijn verantwoordelijk voor hun tekst. Voor gehele of gedeeltelijke overname is toestemming van de auteur vereist.
Deadline voor volgende aflevering: 22/05/2018
Mail uw bijdrage naar flash@vriendeniff.be.

 www.facebook.com/VriendenFriendsIFF
 twitter.com/VIFF_IFFM_Ieper

U I T H E T M U S E U M

Tussen 20 jaar IFFM en ... nog eens 20 jaar IFFM? 20 JAAR IFFM – EEN PALMARES OM TROTS OP TE ZIJN

Op 22 april 2018 werd in CC Het Perron in Ieper de twintigste verjaardag van In Flanders Fields Museum gevierd. Toen de medewerkers ter voorbereiding naarstig in de tijd terugkeerden om tot de compilatie van een palmares te komen, stonden ze zelf versted van wat er de voorbije twintig jaar allemaal gerealiseerd was. Twintig jaar in vogelvucht samenvatten, het is haast onbegonnen werk ... Het museum scheerde van bij het begin hoge toppen en werd meteen geroemd om zijn unieke benadering die de nadruk legde op het menselijke aspect; op de impact van oorlog op mens en landschap. Dat lijkt vandaag 'normaal' of 'gemeengoed' te heten, maar dat was het in 1998 allerminst. De eerste permanente tentoonstelling – IFFM#1, tussen 1998 en 2011 – lokte 2.907.000 bezoekers. Van juni 2012 tot vandaag kreeg IFFM#2 1.727.000 bezoekers over de vloer. Dat betekent voor de eerste 20 jaar een gemiddelde van 231.700 bezoekers per jaar, met 2014, het eerste jaar van de eeuwherdenking, als absolute uitschieter met 483.741 bezoekers. Hallucinante cijfers, waarachter ook talloze internationale contacten, samenwerkingsverbanden en vriendschappen schuilen, die de voorbije twintig jaar werden uitgebouwd en het museum internationale uitstraling en waardering opleverden.

PALMARES VAN 20 JAAR

Twintig jaar in vogelvucht. De geselecteerde herinneringen die tijdens de academische zitting de revue passeerden – geruggensteund door een treffende powerpointpresentatie – voerden de aanwezigen stuk voor stuk naar de uithoeken van een individueel of gedeeld In Flanders Fields-geheugen. In het boekje dat na afloop als aandenken werd uitgedeeld, kan een gedetailleerd overzicht gevolgd worden van het palmares dat IFFM de voorbije twintig jaar bij elkaar geschreven heeft. De absolute samenvatting komt u in het begin tegen, in de vorm van een soort gebalde, 'semantische' onderbouw van waar IFFM voor staat of hecht mee verbonden is. Een van die woorden is 'cultureel-erfgoedinstelling'. Nog voor deze term in zwang raakte als modewoord, ja zelfs gebombardeerd werd tot inschalingsniveau in een nieuw Erfgoeddecreet, was In Flanders Fields Museum – zonder het zelf te beseffen – uitgroeid tot een dergelijke instelling. Alleen wordt dat door de verantwoordelijke beleidsmakers blijkbaar anders gezien, en daarmee komen we bij de keerzijde van het verjaardagsfeest.

20 JAAR IN FLANDERS FIELDS MUSEUM

In april 1998 werd het **In Flanders Fields Museum** geopend in de **Lakenhallen** van Ieper. Sindsdien bezochten meer dan **vier en een half miljoen mensen** het museum en kwamen begrippen in gebruik als

ACTUALISERING ARCHEOLOGIE VAN DE EERSTE WERELD-
OORLOG ARTIST IN RESIDENCE BERICHT AAN DE BEVOLKING
BOEKVOORSTELLING BUITENSITE CENTRUM VOOR HISTORI-
SCHE EN ARCHEOLOGISCHE LUCHTFOTOGRAFIE CITYBOOKS
IEPER COLLECTIEDAG CONFERENTIE CULTUREEL-ERF-
GOEDINSTELLING EEN DAG IN FLANDERS FIELDS DAGBOEK
ACHELVAN WALLEGHEM DIENST VREDE DOSSIERTENTOON-
STELLING GETUIGENIS HERDENKINGSBOMEN HERINNE-
RINGS-EDUCATIE HISTORISCHE TENTOONSTELLING IEPER-
BOOG INCLUSIEF HERDENKEN INSTAPPUNT JONGERENVER-
TEGENWOORDIGER KENNISCENTRUM LAATSTE GETUIGE
LANDSCHAP LEESZAAL LEZING LEZINGENREEKS LITERAIRE
WANDELING MEERSTEMMIGHEID MULTICULTURELE OOR-
LOG MUSEUMSHOP MUZIEK EN OORLOG DE NAMENLIJST ONT-
HAALMEDEWERKER OORLOGSDICHTER OORLOGSGETUI-
GE OORLOGSLANDSCHAP PERMANENTE TENTOONSTEL-
LING PERSOONLIJK VERHAAL REMEMBRANCE RETROSPEC-
TIEVE SCHENKING SEMINAR SHARING HISTORY SLAGVELD-
REIS SUMMERSCHOOL THEMATISCHE TENTOONSTELLING
TOCHTEN VERTELCONCERT VIFF-NOCTURNE VIFF-REIS
VLUCHTELINGEN WOI-CASUS IEPER VREDESE-EDUCATIE VRIEN-
DEN VAN HET IN FLANDERS FIELDS MUSEUM VRIJWILLIGER
WORKSHOP YPER MUSEUM ...

Vandaag bestaat het museum **20 jaar** – Welkom!

ONDER ONZEKER GESTERENTE

Op 9 maart 2018 liet Vlaams minister van Cultuur Sven Gatz een persbericht verschijnen waarin verklaard werd dat 'naast het M HKA en KMSKA geen bijkomende collectie-beherende cultureel-erfgoedorganisaties als cultureel-erfgoedinstelling worden aangeduid'. Daarmee viel een hard verdict voor de zware, bijkomende inspanningen die het museumteam het voorbije jaar geleverd had om een sterk dossier voor te bereiden. Een 'sterk dossier' betekende in deze de combinatie van enerzijds een 'vertaling' van de praktijk (zie palmares 20 jaar IFFM) en anderzijds een doorwrocht beleidsplan voor de komende beleidsperiode 2019-2023. Op het beoordelingsrapport dat de Vlaamse regering ons bezorgde, valt heel wat aan te merken, maar dat zou ons hier en nu te ver leiden, en ons bovendien weinig vooruit helpen. Feit is dat de misgelopen erkenning tot cultureel-erfgoedinstelling (met internationale uitstraling), een sluier van financiële onzekerheid over de toekomst van het In Flanders Fields Museum werpt. En dat voelde (voelt) na het parcours van de voorbije twintig jaar aan als een kaakslag, die op 22 april 2018 nog ferm nagloeide. Voorzitter Jef Verschoore uitte in naam van het museum zijn bezorgdheid om de toekomst aan minister-president Geert Bourgeois, aanwezig tijdens de zitting. 'De voorbije jaren heeft het IFFM een structuur uitgebouwd waarmee het als hedendaags museum aan de vele opdrachten en verwachtingen probeert te beantwoorden. IFFM is internationaal een gewaardeerde speler.

Herdenkingsboom | 1-novemberlezing

Maar in vergelijking met buitenlandse instellingen zijn we heel klein. De Vlaamse norm van een internationale cultureel-erfgoedinstelling zijn we niet waardig, volgens het regeringsbesluit van 9 maart jongstleden, ondanks de aanbeveling van een internationale commissie. Maar als dat zo is, dan moet Vlaanderen wel duchtig haar waardering en ondersteuning bijstellen. In zijn zakelijke beleid steunt het IFFM fors op eigen middelen (meer dan 60%), veel meer dan het Vlaamse gemiddelde en zelfs meer dan om het even welk ander museum in dit land. 'Gezien het relatief geringe inwonersaantal en de navenante kleinere financiering voor de stad vanuit de hogere overheid kan leper daar als inrichtende macht niet voldoende middelen aan toevoegen. Mocht leper bijvoorbeeld het Leuvense aantal inwoners hebben, dan zou dat wel kunnen (Leuven en leper besteden per capita ongeveer evenveel aan musea, maar in volume betekent dit dat leper driemaal minder besteedt). Door dit structurele gegeven, en omdat provinciale steun moeilijker is geworden, is de steun door Vlaanderen een beslissende factor voor de toekomst van het IFFM.' En daarmee komen we uit bij al minstens twee vragen.

De eerste is of de Vlaamse Regering haar topmusea, waaronder IFFM, ook om hun inhoudelijke, intrinsieke waarde wil ondersteunen, en niet alleen (tijdelijk of bij gelegenheid) om hun potentieel als toeristische trekpleister. De tweede vraag werd door voorzitter Verschoore behandeld: 'Kunnen belangrijke musea in Vlaanderen enkel bestaan in de grotere steden?' Als het antwoord daarop bevestigend is, zal het IFFM zich binnen de komende beleidsperiode moeten her-schalen tot een belangrijke toeristische bezoekersattractie, maar zonder grote museale ambities. Ook met een subsidiëring die vergelijkbaar is met die van de vorige beleidsperiode zullen educatie en wetenschappelijk onderzoek vrij drastisch moeten worden afgebouwd en zal de participatieve opdracht worden gereduceerd. Bij deze feestzitting willen wij niet van dit rampsценario uitgaan, maar hebben we getoond hoe je met een relatief kleine ploeg de grote verwachtingen die de samenleving terecht in haar grote musea stelt, en die ook de Vlaamse overheid voor haar beste erfgoedinstellingen voorschrijft, kunt realiseren. Dat was tenminste zo in de voorbije 20 jaar. Het is mijn grote wens dat dit ook voor de volgende 20 jaar het geval mag zijn.'

1 U kan het volledige persbericht nalezen via de wegwijzer 'Wereldoorlog I in de Westhoek', waar het ook gepubliceerd werd: <http://www.wo1.be/nl/nieuws/62130/in-flanders-fields-museum-niet-erkend-als-cultureel-erfgoedinstelling>
 2 En wat 'grotere steden' betreft: is het 'toeval' dat de twee 'automatisch' als Cultureel-Erfgoedinstelling erkende musea (waarvan er eentje al 5 jaar gesloten is, nota bene) in Antwerpen gevestigd zijn?

Minister-president Bourgeois, die na voorzitter Verschoore het woord nam, reageerde vaag en bracht ons in herinnering dat de subsidieregelingen nog lang niet in een 'definitieve' plooi zijn gevallen, verwijzend naar de beslissingen in oktober 2018 ter zake nog genomen zullen worden voor de komende beleidsperiode 2019-2023. Dat zijn de beslissingen over inschaling op landelijk niveau (wat dus lager dan cultureel-erfgoedinstelling is), waar ook reeds veel onzekerheid (besparingen) en onduidelijkheid bestaat over de beschikbare budgetten. Maar als u ons aanmoedigt niet 'al te pessimistisch' te zijn, en vertrouwen te hebben in een goede afloop, dan noteren we dat alvast, voor wat het waard is.

NOG 20 JAAR IFFM IN HET 'POST-2018-TIJDPERK'?

Ja, natuurlijk, nog 20 jaar, om te beginnen. Men klopt de leeuw van Waterloo ook niet van zijn sokkel na de 200ste verjaardag, of men gaat het nabijgelegen museum toch niet sluiten? Het verhaal en de impact van de Eerste Wereldoorlog zijn te groot en te belangrijk, om niet blijvend verder verteld en herdacht te worden. En daarvoor is een kwalitatieve, culturele erfgoedinstelling met internationale uitstraling nodig, ook na 2018. Naarmate de eeuwherdenking van de Eerste Wereldoorlog verstrijkt, is het opvallend hoe de vraag steeds vaker gesteld wordt naarmate het 'einde' nadert: wat na 2018? In het kielzog van die vraag holt de al dan niet uitgesproken gedachte: 'dan zal het wel stilvallen zeker'? Mensen lijken het moeilijk te hebben zich iets voor te stellen dat volgt op een massaal gehypte eeuwherdenking, en vullen dat dan maar in met een leegte. De kwestie van het post-2018-tijdperk lijkt zelfs de vorm van een vreemdsoortige *selffulfilling prophecy* aan te nemen, tot uitdrukking gebracht door de doodoener 'dan zal het wel stilvallen, zeker'? 'Want wat valt er dan nog te herdenken?', is een van de bedenkingen die daarop volgt. Even in herinnering brengen, de definitie die de Amerikaanse socioloog Robert K. Merton aan het door hem bedachte begrip *selffulfilling prophecy* gaf: 'De zelfvervullende voorspelling is in aanvang een foute definitie van de situatie die een nieuw gedrag oproept waardoor de oorspronkelijke foute kijk waar wordt. De schijnbare juistheid van de voorspelling houdt een foute voorstelling van zaken in stand. (En de voorspeller zal datgene wat uiteindelijk gebeurd is aanvoeren als bewijs dat hij van het begin af aan gelijk had.)' Een foute voorstelling van de situatie (het 'einde van de oorlog?'), dus laat ons terugkeren naar de geschiedenis zelf, of naar de 'historische kalender' zo men wil.

Graf van A.C.Young op Tyne Cot: fallen to the fallacy that ...

Als herdenken mag (of moet) betekenen dat er uitgebreid wordt stilgestaan bij ingrijpende, historische gebeurtenissen die de loop van de geschiedenis hebben bepaald, dan is de periode na 1918 (2018) minstens even belangrijk, en misschien wel interessanter dan 1914-1918 (2014-2018). Met de Eerste Wereldoorlog werd een oude wereld(orde) brutaal opengebroken en vertrouwde zekerheden bruusk op de helling gezet. Europa verkeerde eind 1918 in een diepe politieke, economische, sociale, spirituele en demografische crisis, en vier grote rijken waren ingestort: het Duitse Keizerrijk, de Oostenrijks-Hongaarse Dubbelmonarchie, het Russische Tsarenrijk en het Ottomaanse Rijk. De machtsvacua die waren ontstaan effenden het pad voor andere namen, nieuwe bestuursvormen en moderne ideologieën. In 1919 verzamelden in Parijs delegaties uit 29 landen om over de nieuwe wereldorde te confereren. De zogenaamde vredesconferentie resulteerde in een aantal moeizaam afgesloten verdragen die de kaart van Europa grondig hertekenden, maar daarnaast ook kiemen in zich droegen die nog een eeuw lang wereldwijd voor oorlogen en conflicten zouden zorgen.

Er wordt gemeenzaam aangenomen dat er door de 'slechte vrede van Versailles' een rechte lijn van de Eerste Wereldoorlog naar de Tweede Wereldoorlog loopt, maar de complexiteit van die geschiedenis is nauwelijks gekend. 'Versailles' was slechts één van verschillende verdragen die reeds tijdens de oorlog maar vooral tussen 1919 en 1923 gesloten werden. Wat waren de gevolgen van die verdragen, niet alleen voor Europa, maar ook voor Azië, Afrika, Oost-Europa, de Sovjetunie, ...? En laten die erfenissen van de Eerste Wereldoorlog tot op vandaag hun impact gelden? Is het bijvoorbeeld toeval dat velen in de islam nog altijd de kwalijke gevolgen van een verdrag uit de Eerste Wereldoorlog voor het Midden Oosten hekelen?

Wie de geschiedenis en de impact van de Eerste Wereldoorlog wil begrijpen, zal verder moeten kijken dan die ene periode, veldslag of wapenstilstand, dat ene verhaal, gedicht of graf, of die ceremonie onder de Menenpoort. 1917-1923, 1916-1930, twintigste eeuw, ... het zijn slechts enkele 'indelingen' uit analyses die een coherenter begrip van een ingrijpend tijdvak suggereren. Men leze respectievelijk Robert Gerwarth (*De Verslagenen*), Adam Tooze (*De Zondvloed*) of Mark Mazower (*Duister continent*) om te begrijpen dat een oorlog – en zeker de Eerste Wereldoorlog – geen geïsoleerd conflict vormt. Misschien dommelt de officiële herdenking na het laatste fluitsignaal van 11 november 2018 voor vijftig jaar in een diepe winterslaap, maar er valt wel degelijk heel wat te herdenken ('in herinnering te brengen') in het post-2018-tijdperk. Laten we dat met z'n allen ook maar eens gaan verkondigen telkenmale we opnieuw geconfronteerd worden met de reeds vermelde 'dooddoener'.

TO END ALL WARS?

Om de gevolgen en de historische impact van de Eerste Wereldoorlog blijvend in herinnering te brengen – een opdracht die getuigt van relevante ‘maatschappelijke en culturele inbedding en engagement’ – heeft Vlaanderen kwaliteitsvolle erfgoedinstellingen als In Flanders Fields Museum nodig. Een samenleving heeft nood aan instellingen die de mechanismen van oorlog en vrede blootleggen, zeker in tijden van polarisering, vervlakking en kortzichtigheid. Om het conflictrijke verleden beter te bestuderen, te begrijpen, te verbinden en te actualiseren, heeft IFFM steeds ingezet op samenwerkingsverbanden en projecten die elkaar kunnen versterken, zowel internationaal als nationaal (zie palmares IFFM). In dat verband maakt het museum (in eigen land) deel uit van de werkgroep *Musea Beladen Thema’s* (samen met Museum Dr. Guislain, Red Star Line Museum en Kazerne Dossin), of werkt het nauw samen met onderzoeksinstituten als CEGESOMA.

IFFM staat klaar met een vernieuwend en verdiepend beleidsprogramma om de periode na 2018 tegemoet te treden. In de nieuwe beleidsperiode 2019 – 2023 staan tentoonstellingen op til over de gevolgen van de Eerste Wereldoorlog en de vorming van een nieuwe wereldorde (*To End All Wars?* 26/10/2018 – 15/11/2019), over Wederopbouw (2020) en over de Eerste Wereldoorlog en het Midden-Oosten (2022). Op het vlak van educatie, collectiebeleid en internationale samenwerking zullen Museum en Kenniscentrum, en in de slipstream ook de VIFF, inzetten op initiatieven rond deze thematiek. Als nu ook de Stad Ieper en de Vlaamse Overheid willen geloven in het belang van deze nieuwe wegen – en daar de gepaste middelen tegenover zetten – dan kunnen we het tweede, hoofdstuk van een succesvol verhaal schrijven, waar we na 20 jaar ook samen met trots, tevredenheid en verrijkt perspectief op terug kunnen blikken.

De zomer en het najaar van 2018 vormen een scharnierperiode, waarin we met *To End All Wars?* de periode van de eeuwherdenking koppelen aan het ‘post-1918/2018-tijdperk’. Met een tentoonstelling en een gelijknamige, meerdaagse internationale conferentie zullen we stilstaan bij het einde van de oorlog, die allesbehalve eindigt op 11 november 1918. Laat u wat dat betreft dus niets wijsmaken, straks, als de toeters en bellen van de officiële of commerciële herdenkingsinitiatieven weer oververhit raken. De conferentie staat het eerst op de kalender, van 22 tot en met 25 augustus 2018. Voor deze gelegenheid en met oog op de toekomst, sloegen we de handen in elkaar met CEGESOMA. We slaagden erin een indrukwekkend programma aan sprekers samen te stellen, met Jay Winter, Nicolas Offenstadt, Carole Fink, Stefan Berger, Bruce Scates, Rae Frances, Pieter Lagrou, Piet Chielens en vele anderen, die zich zullen buigen over een dubbele vraag: wat waren de gevolgen van de geopolitieke nieuwe orde die na deze zogenaamd laatste oorlog werd geïnstalleerd, en wat betekent dat voor de herdenking van deze oorlog tot op deze dag?

To End All Wars? wil een balans opmaken van diverse vormen van erfenis van en betekenisgeving aan de Eerste Wereldoorlog, zoals die zich de voorbije honderd jaar hebben gereveleerd. En vanuit het unieke herdenkingsperspectief dat Ieper met zich meedraagt, staat de laatste dag van de conferentie helemaal in het licht van een kritische reflectie over de voorbije vier jaar eeuwherdenking, en de betekenis die de Eerste Wereldoorlog morgen nog kan, zal of moet hebben. Alle details zijn te vinden op de conferentie-website www.teaw.be. Wij hopen u allen in groten getale te ontmoeten, om met *To End All Wars?* de komende twintig jaar van IFFM – en zo veel meer – in te zetten.

Pieter Trogh

HISTORISCHE RUBRIEK

IEPER EN LE TOUQUET- PARIS-PLAGE, 1914-2018

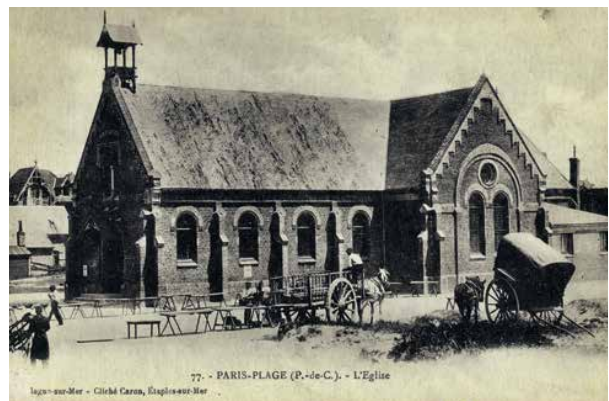
Van 26 mei tot 28 juni 2018 vond in het Le Touquetpark bij het Ieperse station een openlucht tentoonstelling plaats die de band tussen Ieper en de mondaine Franse kustgemeente in de kijker stelde. De tentoonstelling werd voorbereid door Dominiek Dendooven (In Flanders Fields Museum) en Jochen Vermote (Stadsarchief Ieper) in samenwerking met Donald Grégoire, Alain Holuigue en Philippe Lyardet van de Société Académique du Touquet-Paris-Plage, en de Service des Archives Municipales de Le Touquet-Paris-Plage. Deze tekst is de neerslag van hun opzoekingen.

JONGE GEMEENTE

Le Touquet-Paris-Plage is een erg jonge gemeente, als zelfstandige entiteit tot stand gekomen in 1912. In 1914 stonden er slechts 1000 woningen en dit voor 1350 inwoners. Het was een typische mondaine badstad met vele buitenverblijven, casino, tenniscourt, golfterrein en meerdere luxehotels. Deze hotels werden al gauw in gebruik genomen als hospitalen voor zowel Fransen als Britten, alles samen goed voor zo'n 3400 bedden. De nabijheid van Montreuil-sur-Mer en Etaples met hun belangrijke Britse installaties, zorgde trouwens voor een permanente Britse aanwezigheid in de badstad. Even alomtegenwoordig waren de vluchtelingen uit de bezette en belegerde gebieden in het noorden van Frankrijk en België. Zij werden in 1915 op zo'n 6000 geschat, een veelvoud van het aantal inwoners! Bijna de helft waren Vlamingen, met vooral grote groepen inwoners uit Diksmuide, Veurne, Staden en Ieper. De Vlaamse aanwezigheid in Le Touquet was inderdaad niet te onderschatten: van de 45 doopsels die er in de parochie in 1915 werden genoteerd, ging het in 14 gevallen om Vlaamse families, of één op drie. In 1918 voerde de Belgische priester in Paris-Plage zelfs 31 doopsels uit, terwijl zijn Franse collega met 39 doopsels er nauwelijks meer had. De cijfers illustreren de impact van de Belgische vluchtelingpopulatie op de gemeente.

IEPERSE AANWEZIGHEID

Op 15 februari 1915 noteerde het Comité Franco-Belge des Réfugiés à Paris-Plage de aanwezigheid van 49 Ieperse families in de badstad. Hun aantal zou echter flink toenemen vanaf mei 1915. Na de gasaanval van 22 april 1915 was de stad immers niet langer leefbaar en de laatste inwoners moesten Ieper verlaten. Burgemeester Colaert vestigde zich met een deel

De Chapelle Saint-André deed vanaf 1915 dienst als de lagere school voor de Nederlandstalige kinderen in le Touquet-Paris-Plage

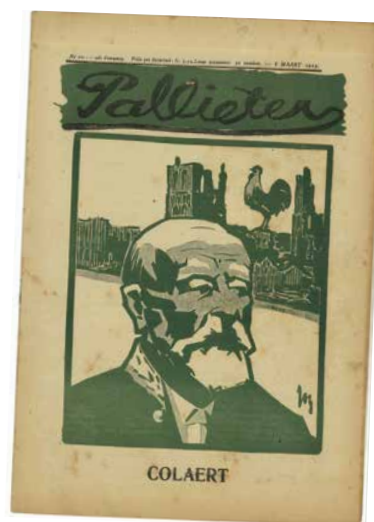
De Rue Saint-Jean met links de Villa Domrémy die het Ieperse stadhuis in ballingschap huisvestte

houden met de leperlingen in ballingschap. Zo voert hij een drukke correspondentie met Aimé Van Nieuwenhove die als mede-oprichter van de *Association des Sinistrés de la Flandre Occidentale* in Parijs het vergoeden van oorlogsschade bepleit, en met stadsarchitect Coomans die in Wimereux verblijft. Samen bepleiten en plannen ze de heropbouw van de stad na de oorlog. De meeste Belgische vluchtelingen in Le Touquet-Paris-Plage waren afkomstig uit de gegoede klassen en konden voor hun eigen onderhoud instaan. De krant *l'Indépendance Belge* schreef zelfs op 6 september 1915: "Cette affluence de réfugiés constitue une ressource importante pour le commerce local et une compensation pour l'absence de clientèle ordinaire de cette plage...". Er waren echter ook vluchtelingen die het minder breed hadden. Voor hen werden leegstaande panden opgevorderd en steunmiddelen verzameld door onder meer het eerder vermelde Comité Franco-Belge des Réfugiés. Het feit dat de gewone man het zich minder kon veroorloven om in het mondaine en chique Paris-Plage te verblijven gaf zelfs aanleiding tot de taalkundige mythe dat de West-Vlaamse uitdrukking "kuk zijn" (voor erg moe, uitgeput) uit die periode dateerde. Het verhaal wil immers dat de gewone leperling zich node in de buurgemeente Cucq vestigde maar zich wel voor alle administratieve besommeringen naar Le Touquet moest begeven. Na thuiskomst was hij dan ook "kuk". Het mooie verhaal berust echter niet op waarheid want niet alleen is de uitdrukking veel ouder en komt zij ook elders in West-Vlaanderen voor, ook de afstand tussen Cucq en Le Touquet, waartussen toen overigens een tram reed, is niet van die aard dat men er 'kuk' van wordt.

BELGISCHE SCHOLEN EN VERENIGINGEN

Op initiatief van Maurice Gorissen, oud-stadssecretaris van de stad Ieper en secretaris-schatbewaarder van de rijksmiddelenbare scholen van Ieper en Poperinge en met de steun van burgemeester Colaert konden op 2 augustus 1915 enkele Belgische scholen de deuren openen. Voor de Nederlandstalige kinderen werd er een lagere school ingericht in de eerder gedsaffecteerde Chapelle Saint-André die toen in gebruik was als overdekte markthal, en zich bevond ter hoogte van het huidige postkantoor in Le Touquet. Mevrouw Colaert onderwees er de Vlaamse meisjes, de heer Wullus de jongens. Ook de Ieperse Middenschool, waarvan het personeel naar Le Touquet-Paris-Plage was geroepen, kon die dag in enkele lokalen van de plaatselijke gemeenteschool opengaan, en dat meteen voor zo'n 80 leerlingen. Er kwam zelfs een proefveld voor de landbouwlessen van de Middenschool. De boeken van de Ieperse bibliotheek vonden ook een onderkomen in de Franse kustplaats maar een actieve bibliotheekwerking werd

Burgemeester Colaert

er niet opgezet, en de boeken bleven er in kisten bewaard tot de terugkeer in 1919. De Belgische vluchtelingen hadden niet alleen eigen kerkdiensten en eigen scholen, maar ook eigen verenigingen. Zo zorgde de *Association Sportive Belge*, tot stand gekomen in 1916, voor de enige nederlaag van de *Football-Club Paris-Plageois!*

De Ieperse gemeenschap integreert zich goed ter plaatse. Wanneer bvb op 1 november 1917 op de plaatselijke begraafplaats de oorlogsslachtoffers geëerd worden, is burgemeester Colaert er een van de vier sprekers. Op dezelfde begraafplaats wordt overigens in augustus 1918 zijn dochter Renée begraven. Op 1 september 1921 wordt ze in Ieper herbegraven. Een andere prominente Vlaming die in Le Touquet-Paris-Plage overleed, was Jules Vuylsteker, burgemeester van Geluveland en in de tweede helft van de 19de eeuw lange tijd oud-secretaris van zowel Beselare als Geluveland. Het graf van Vuylsteker, gestorven in maart 1919, en zijn vier jaar eerder overleden echtgenote, bevindt zich nog steeds op de begraafplaats van zijn ballingsoord. In totaal werden er 48 Belgische burgers en militairen begraven.

JARDIN D'YPRES

Vanaf januari 1919 worden er plannen gemaakt voor de terugkeer van de Ieperse administratie naar de ruïnenstad. Op zondag 23 februari 1919 houdt de Ieperse gemeenteraad op het gemeentehuis Le Touquet-Paris-Plage een zitting die maar liefst 10 uur duurt: van 9u 's morgens tot 19u 's avonds. Maar het was dan ook een erg belangrijke bijeenkomst: enkele weken daarvoor had de Britse minister van oorlog, ene Winston Churchill, verklaard dat het zijn wens was om de Ieperse ruïnes te bewaren en berichten daarover waren ook al in de pers verschenen. De Ieperse vroede vaderen beslisten nu om te ijveren voor de wederopbouw van de stad. Enkele maanden later verlieten de Ieperse instellingen definitief Le Touquet-Paris-Plage, na ook officieel hun dankbaarheid geuit te hebben voor de wijze waarop zij in de Franse kustgemeente waren opgevangen.

Om de herinnering aan het leperse verblijf vast te leggen, ijverde de *Société Académique du Touquet-Paris-Plage* ervoor om de naam van leper aan een van de pleinen in de kustgemeente te geven. In februari 1935 besliste het gemeentebestuur van Le Touquet-Paris-Plage dan ook om de Jardin Public, die tijdens de Eerste Wereldoorlog even dienst gedaan had als aardappelveld, te herbenoemen tot "Jardin d'Ypres". Hij werd op 30 juni 1935 ingehuldigd door de leperse burgemeester Van der Ghote en de maire van Le Touquet, Pouget. Een uitgebreide delegatie leperlingen, begeleid door de harmonie Ypriana, bracht die dag een bezoek aan Le Touquet-Paris-Plage. Ze brachten er achtereenvolgens een hulde aan de oorlogsdoden op de begraafplaats, werden er hartelijk ontvangen op het gemeentehuis, genoten er van een banket en woonden er een "fête nautique" bij waarbij de beide waterpoloploegen elkaar bekampten.

Korte tijd later besliste de stad leper op zijn beurt om op gelijkaardige wijze hulde te brengen aan Le Touquet-Paris-Plage en de gastvrijheid die de gemeente had geschonken tijdens de Eerste Wereldoorlog. De leperse stadsarchitect Gabriel Gits kreeg opdracht een fontein te ontwerpen die de historische band tussen de Belgische martelaarsstad en zijn Franse gastgemeente voor altijd zou vastleggen. Zij kreeg een centrale plaats in het plantsoen omsloten door het Colaertplein – genoemd naar de burgemeester uit de Eerste Wereldoorlog – tegenover het station. Terzelfdertijd kreeg dit park de naam "Square Le Touquet". De inhuldiging van de fontein en van de nieuwe parknaam zou plaatsvinden op 10 september 1939. Echter, een week eerder hadden Frankrijk en Duitsland elkaar de oorlog verklaard en de inhuldiging werd verdaagd... om nooit meer plaats te vinden. Tijdens de Duitse inval van mei 1940 werd het park trouwens beschadigd door vliegtuigbommen en het doorrijden van tanks, maar de schade kon makkelijk hersteld worden.

Over het lot van de leperlingen tijdens de Eerste Wereldoorlog kan nog heel wat werk verricht worden, zowel voor wat betreft Le Touquet-Paris-Plage als wat betreft andere ballingsdoorden, en de terugkeer. In het kader van de Namenlijst en met het oog op de tentoonstelling To End All Wars? die einde oktober opent, zamelt In Flanders Fields Museum momenteel actief gegevens in aangaande vluchtelingen uit leper en zijn deelgemeenten tijdens de Eerste Wereldoorlog. Elke namiddag staat er een medewerker klaar om foto's en andere documenten in te scannen in het Kenniscentrum, Sint-Maartensplein 3.

Het graf van burgemeester Jules Vuylsteker van Geluveld in le Touquet-Paris-Plage

Brief gericht aan Colaert in Le Touquet

Terwijl de naam "Square Le Touquet" nooit ingeburgerd raakte, was de fontein decennialang de enige stille getuige van de band tussen leper en de Franse kustplaats. De eeuwherdenking van de Grote Oorlog was dan ook het juiste moment om de gedachtenis aan de Franse gastvrijheid en het leperse verblijf in Le Touquet-Paris-Plage opnieuw tot leven te wekken. De leperse gemeenteraad besliste bijgevolg op 3 oktober 2016 om (opnieuw) de naam van Le Touquetpark aan het plantsoen toe te kennen én om deze ook aan te duiden met een straatnaambord. De openluchttonoonstelling en het bezoek van een delegatie uit Le Touquet-Paris-Plage ter gelegenheid van de opening op 26 mei 2018 waren een late, maar niet minder oprechte uiting van dankbaarheid vanwege leper aan de bevolking en het bestuur van zijn Franse gastgemeente.

Dominiek Dendooven

De Jardin d'Ypres in Le Touquet-Paris-Plage

Onuitgevoerde ontwerptekeningen voor de fontein in het Le Touquetpark door Gabriel Gits

De fontein in het Le Touquetpark

Bibliografie en bronnen:

- Stadsarchief Ieper: Het Ypersche, GA 01_124 (ontwerp fontein), MOD_545, SEC_448 en SEC_449 (briefwisseling burgemeester Colaert), O_TDI_70 (briefwisseling secretaris Versailles) en Bib_111 (evacuatie van de stadsbibliotheek)
- Kenniscentrum in Flanders Fields Museum: René Colaert, Aimé Van Nieuwenhove
- Descamps, Jean: Le Touquet-Paris-Plage pendant la guerre de 1914-1918. Le Touquet-Paris-Plage, 1924, 131 p. (réédité en 2016)
- Dezutter, Willy: Maurice Gorissen (1856-1924), een Brugse vrijmeester in Ieper. <http://willydezutter.be/?p=581> (geconsulteerd op 2 maart 2018)
- Holuigue, Alain: La vie au Touquet-Paris-Plage pendant la Première Guerre mondiale. In: Mémoires de la Société Académique du Touquet-Paris-Plage 2014-2016. Le Touquet-Paris-Plage, 2017, p. 75-94
- Lyardet, Philippe: Les portraits du centenaire: René Colaert, bourgmestre au Touquet. In: Le Touquet-Paris-Plage Infos, Septembre 2011, p. 17.
- Lyardet, Philippe: Le paradis des sports et l'enfer de la guerre (1914-1918). In: Mémoires de la Société Académique du Touquet-Paris-Plage 2014-2016. Le Touquet-Paris-Plage, 2017, p. 165-172
- Noyer, Jacques: La paroisse du Touquet pendant la guerre 1914-1918. In: Mémoires de la Société Académique du Touquet-Paris-Plage 2014-2016. Le Touquet-Paris-Plage, 2017, p. 157-163
- Société Académique du Touquet-Paris-Plage: Le Touquet-Paris-Plage 1912-2012. Un siècle d'histoire(s). Montreuil-sur-Mer, 2012, 228 p.
- Van Celst, Jean-Claude: Les réfugiés au Touquet-Paris-Plage de 1914 à 1919. In: Mémoires de la Société Académique du Touquet-Paris-Plage 2014-2016. Le Touquet-Paris-Plage, 2017, p. 117-125.

Met dank aan Willy Geldhof (Geluveld) en Marnick Gunst (Zonnebeke) voor de gegevens en foto's in verband met burgemeester Vuylsteker van Geluveld.

D E N A M E N L I J S T

DE MICROBE VAN HET 153ÈME RÉGIMENT D'INFANTERIE

DE GEBORTE VAN EEN VRIJWILLIGER

Een zomerse zaterdagmorgen ergens in juli 2012. “Het museum in Ieper zoekt helpers voor de voorbereiding van de herdenkingen van 100 jaar 14-18. Het staat in de gazet (van Antwerpen). Is dat niks voor jou?” De stem van mijn vriendin. Misschien is dat inderdaad wel iets voor een jonge gepensioneerde die al zijn hele leven geboeid is door geschiedenis. Die interesse manifesteerde zich al 20 jaar geleden door het lezen van boeken en bezoeken van musea en sites die te maken hadden met de Tweede Wereldoorlog. De laatste jaren was de focus meer verschoven naar de Eerste Wereldoorlog, door het simpele feit dat geschiedenis niet stopt in 1939, 1933 of 1918.

Mede door de militaire blunders, begaan in de periode 1914-1918, wou ik me verder toeleggen op de Britse militaire geschiedenis van de vorige decennia (dus voor 1914). Stof genoeg: de Boerenoorlog in Zuid-Afrika, de Zulu-campagne van 1879 en de Krimoorlog in het midden van de 19^e eeuw. Niet dus. Ik ging een poging doen om me als vrijwilliger nuttig te maken. We gingen toch al regelmatige basis naar Ieper en hadden in juli 2012 een weekend geboekt met de bedoeling nog wat info te vergaren over de “Groote Oorlog”. Tijdens dit weekend zouden we dan in het museum wat meer info trachten te krijgen omtrent het Kenniscentrum en de aard van het vrijwilligerswerk.

Pech. Het was 21 juli en weekend. Dus Kenniscentrum gesloten. Maar in het Museum kon men ons toch een email adres geven voor bijkomende info. Vrij snel na mijn digitale aanvraag voor info kreeg ik een antwoord van een zekere Pieter Trogh van het Kenniscentrum. Er was een opdracht waaraan van thuis uit, via de eigen PC aan gewerkt kon worden, maar om die taak uit te leggen was het toch wenselijk elkaar eens in het Kenniscentrum te ontmoeten. Het zou het begin worden van regelmatig over

en weer gereis naar Ieper. Soms voor meerdere dagen, soms een dagreis heen en terug. Na meer dan 5 jaar moet ik eerlijk bekennen dat ik ondertussen beter mijn weg ken in Ieper dan in Schelle, de gemeente waar ik woon.

Mijn eerste afspraak in het Kenniscentrum was dus met Pieter. Ik herinner me levendig hoe hij kort samenvatte waar ze mee bezig waren (zijn): de Namenlijst. Vraag 1: wil je daar aan meewerken? Vraag 2: welk onderdeel wil je doen? Hij toonde de mogelijkheden, en uiteindelijk viel mijn keuze op het opzoeken van de in België gesneuvelde Franse soldaten. Ik had er toen geen benul van dat er überhaupt Fransen in België gesneuveld waren. “Ieper” stond voor mij synoniem met “Britten”.

TUSSEN CALVADOS EN VAUCLUSE

Die Franse soldaten werden opgevist uit de immense database *Mémoire des Hommes*. De vrijwilligers namen departement na departement voor hun rekening. Zorgvuldig koos ik een eerste departement: Calvados. De keuze sprak voor zich: ik was er al ontelbare keren geweest en kende dus een flink deel van de dorpen en steden, wat nuttig was bij de opzoekingen. Ook het tweede departement was me goed bekend van jaarlijkse vakantieperiodes: Vaucluse.

Tijdens mijn opzoekingen leerde ik heel wat bij, maar zat ik ook met vele vragen. Zo stootte ik steeds maar weer op die vervloekte datum van 22 augustus 1914. Honderden, duizenden Franse militairen sneuvelden die dag in wat ik de “Ardennen” zou noemen. Hier moest ik meer over weten, en na lezing van “Le Jour de Deuil de l’Armée Française”, van Jean-Claude Delhez, begon ik een en ander te begrijpen, en de gewaarwording van een microbe die zich nestelt, werd steeds sterker. Naast de opzoekingen voor de Namenlijst vond ik het aan mezelf verplicht om zo veel mogelijk lectuur over dat fameuze en voor mij onbekende Franse leger te verslinden.

Wat ook mijn aandacht trok tijdens de onderdompeling in die massa fiches van gesneuvelde soldaten, waren de plaatsnamen waar die gasten 'pour la France' om het leven kwamen. Bekende en onbekende plaatsen, ze oefenden een aantrekkingskracht op me uit en ik zette ze uit op een kaart, niet beseffend dat de verbinding van al die puntjes verschillende reisroutes van de komende jaren zouden worden. In 2013-2014 bezochten we plaatsen die anders misschien altijd voor ons verborgen zouden gebleven zijn: Vauquois, Les Eparges, Hauts-de-Meuse, Notre-Dame-de-Lorette, Lingekopf, Hartmannswillerkopf en ga zo maar door. Zo kan ik me nog levendig de dag herinneren dat we zowat 7 uur op de Hartmannswillerkopf hadden rondgestapt, en toen we eindelijk terug in de wagen "kropen", was het eerste wat in ons opkwam: we komen terug om dat te zien wat we hadden gemist.

Naarmate het werk voor de Namenlijst vorderde en ik steeds meer boeken over het Franse leger tijdens 14-18 had verslonden, leerde ik ook de dagboeken van de diverse regimenten (de zogenaamde 'JMO's') kennen. Het viel op dat de ene JMO al beter gestoffeerd was dan de andere, maar dat er werkelijk 'pareltjes' van regimentsdagboeken tussen zaten. Gedetailleerd in het verslag, maar tevens met de volledige lijsten van de (helaas) verschrikkelijke verliezen. Het dagboek van het 153ème Régiment d'Infanterie bleek er zo eentje te zijn ...

ENTREZ AU 153ÈME ...

Toen Pieter (Trogh) in het IFF-jaarboek van 2015 in zijn bijdrage "MOURIR POUR LA FRANCE OU POUR RIEN?" - *De lotgevallen van het 153e Régiment d'Infanterie*, zijn bevindingen schreef over de eerste oorlogsmaanden van dit regiment, werd het idee geopperd om de integrale verlieslijst van dit regiment, die zo gedetailleerd in de JMO was verwerkt, voor de hele oorlog te verwerken. Een opdracht waar ik me graag kandidaat voor stelde, en zo geschiedde: de voorbije twee jaar verwerkte ik alle slachtoffers voor de periode van 4/8/1914 tot en met 31/12/1918 in een Excel. Ik had al enige ervaring opgedaan met een gelijkaardig werkje voor het 113ème Régiment d'Infanterie (verliezen en parcours op 21 en 22/8/1914), het parcours van het 2ème Bataillon de Chasseurs à Pied en het parcours van het 1er Régiment des Cuirassiers.

Vanaf eind januari 2016 tot eind februari 2018 marcheerde, vocht, leed, rustte en reisde ik mee met "mijn" jongens van het 153e. Vanaf 7 januari 1915 was ik hun metgezel in goede en kwade dagen. We reisden met hen mee naar de Artois (Neuville-Saint-Vaast-1540 man verliezen) in mei 1915. Alsof de opofferingen aan het front niet genoeg waren, mocht het 2e bataljon tijdens een rustperiode nog getuige zijn van het fusilleren van soldaat Rocher Pierre Louis van het 70e RI wegens "réfus d'obéissance et abandon de poste". Vervolgens trokken we naar de Champagne om in het offensief te gaan nabij Minaucourt in de Sector "Maison de Champagne". Veel champagne werd er niet gedronken want al op de eerste dag van de aanval verloor het regiment 951 jongens. De volgende 12 dagen, werd er nog stevig doorgevochten, zodat er nog 655 namen bijkwamen (maar geen terreinwinst).

1 Chéramy Roger Louis, Soldat du 153ème RI. NN La Targette, (gehucht van Neuville-Saint-Vaast.) Gesneuveld tijdens het Artois offensief (Grignotage??) in mei 1915.

2 Zicht op de rijen graven van NN La Targette.

3 Brigitte op zoek naar gesneuvelden van het 153e op het Cimetière National de Minaucourt-le-Mesnil-lès-Hurlus.

4 De toegang tot het Kerkhof van Minaucourt. Als het woord "tristesse" iets omschrijft dan moet het dat kerkhof zijn.

Monument et Ossuaire de la Ferme de Navarin. Soldaat Trescarte van het 153e, gesneuveld 25/09/1915 (1e dag van het offensief) nabij de sector van "Maison de Champagne". (hoeve gesitueerd tussen Tahure en Minaucourt)

Kerk van Braye-en-Laonnois. Sector van het 153e tussen 16/5/1917 en 3/06/1917. Dorp aan de voet van het plateau van "Chemin des Dames". Eén van de droevigste momenten van onze reis daarheen in april 2017.

Soupir 1: graf van soldaat 2e classe Bernard Philippe. Gesneuveld 16/04/1917. Eerste dag van het offensief "Nivelle". Regiment ingezet in de sector Beaulne-Vendresse. (nabij Cerny-en-Laonnois)

Januari 1916 bracht relatieve rust in Lotharingen (Tantonville) tot de Duitsers besloten om in de aanval gaan bij Verdun. Vanaf 25 februari volg ik de jongens tijdens de "Slag bij Verdun". Hun positie bevond zich rond de "Côte de Froideterre". We blijven er tot 11 maart 1916 en de verliezen lopen gestaag op. Na deze verschrikkelijke periode blijkt dat voor de eerste maal in onze "JMO" gewag wordt gemaakt van de slechte gezondheidstoestand van vele van onze jongens. Het euvel is nochtans niet onbekend: bevroren voeten. Tot eind maart wordt melding gemaakt van deze kwaal. Alsof dit niet voorzien en voorkomen had kunnen worden.

Deze relatieve rust van 11 maart tot ongeveer 5 april wordt dan ook nog onderbroken door een parade voor de Franse president Poincaré, de Prins-erfgenaam van Servië en de Opperbevelhebber Joffre. Weer een dag van rust verloren voor.....niks. Op 5 april 1916 blijkt nog maar eens hoe onmisbaar we zijn. We worden ingezet nabij Côte 304 (Haucourt). Dit "onmisbaar zijn" is relatief. Al op 8 april 1916 verliezen we zomaar 1205 manschappen, tijdens één van de aanvallen om de vijandelijke linie te bereiken. Gelukkig worden we afgelost op 13 april 1916 en maar goed ook. Onze effectieven zijn teruggebracht tot 1158 soldaten en 25 officieren.

Vanzelfsprekend konden we niet ontbreken bij het zo lang vooraf geplande offensief aan de Somme. Hoewel de bijdrage van ons leger fel was afgenomen – wegens onze strijd op leven en dood bij Verdun – mochten we op 1 juli aantreden voor de start van de aanval. We bevonden aan de rechterflank van het Britse leger. Gezien onze beperkte inzet in tijd en ruimte bleven onze verliezen ditmaal beperkt tot zowat 280 man in de eerste 2 dagen. Later, op 30 juli 1916 zouden we bij een zoveelste aanval bij Hardecourt zowat 426 man verliezen. De teller tikt gestaag verder ...

Vanaf half september 1916 ga ik samen met "mijn jongens" op rust, slechts onderbroken door een kort verblijf in de eerste linie nabij Sailly-Sallisel (Somme). Vanaf dan tot eind januari 1917 kennen we opnieuw een periode van relatieve rust. Daarna beginnen ook voor ons de voorbereidingen op 16 april 1917, het Nivelle-offensief bij Chemin-des-Dames. Onze sector is die van Beaulne/Vernueil ten zuiden van Cerny-en-Laonnois. Na de eerste dag verliezen we al 359 manschappen. Er doen geruchten de ronde dat het artillerievuur onvoldoende of slecht gericht was. Vanaf 21/4 worden we voor even teruggetrokken om vanaf 15/5/1917 de sector Bray-en-Laonnois te gaan bezetten (een dorpje aan de voet van het plateau van de Chemin des Dames in de richting van Soupir). Eerst werken aan de linie, daarna kan eindelijk een deel van de jongens 'op verlof', weer anderen worden ingezet bij boeren om deze te helpen op het land. En zo wordt het september, oktober en verblijven we in Lotharingen. (Nomény, Dombasle of in de buurt van Nancy, Pont-à-Mousson, Trondes)

Vanaf half januari 1918 is het gedaan met onze rust. We vertrekken naar de vroegere slagvelden van Verdun om een totaal vernielde zone heraan te leggen in de buurt van Bras-Mormont. We zullen er blijven tot einde maart en rond eind april mogen we terug naar Vlaanderen om de Kemmelberg te verdedigen. Eind mei verhuizen we naar de Aisne om daar de laatste stuip trekkingen van het Duitse lenteoffensief af te stoppen (in de buurt van Château-Thierry, rond 'Côte 204'). Ons laatste hoofdstuk schrijven we in de vlakke van Woëvre, waar we samen met Amerikaanse troepen oprukken. De Duitsers lijken verslagen. Op 10 november 1918 horen we voor het eerst van de nakende wapenstilstand, we verblijven op dat moment in ons kantonnement ten zuiden van Nancy (Ludres). Tijdens de weken die volgden op 11 november blijven we in Lotharingen om er de orde te handhaven (Thionville, Metz). We eindigen het jaar 1918 als 'politie', ingekwartierd in de stad Reims. Hier eindigt onze odyssee van meer dan 4 jaar.

DE IMPACT VAN DE OORLOG

Er zijn nu enkele maanden verstreken sinds ik de geschiedenis van het 153^e heb afgesloten, of liever: de dagboeken en de verlieslijsten heb afgesloten. In mijn hoofd is er niets afgesloten van dat alles. Bij iedere link naar het Franse leger, gaan mijn gedachten uit naar de mannen van het 153^e RI. Waar waren ze op dat moment, waarom werden deze jongens alom ingezet? Bij elke individu bekruipt me de zin om voor elk van hen op zoek te gaan naar hun verleden als burger, vader, zoon, echtgenoot, broer. Uit welke streek of dorp zijn ze afkomstig? Ontelbare graven van gesneuvelde mannen van het 153^e heb ik onderweg gefotografeerd, daarbij flink geholpen door mijn partner Brigitte, die steeds op zoek gaat naar deze laatste rustplaatsen. En dan komt telkens weer dezelfde vraag naar boven: is er nog familie? Zitten deze mannen, gesneuveld, gewond of vermist nog in de herinnering?

De totale verlieslijst van het 153ste werd, na meer dan vier jaar oorlog, afgeklopt op 17.025 namen, gesneuvelden, gekwetsten en vermisten samen. Dat komt neer op zowat 5,67 maal de effectieve getalsterkte van een doorsnee regiment. Ik zag namen passeren van gasten die meer dan twee keer gewond raakten ... om dan uiteindelijk toch nog te sneuvelen voor Frankrijk. Hoe moet zo iemand zich gevoeld hebben na, ik zeg maar wat, tien maal het bevel gekregen te hebben om uit de loopgraaf te gaan en aan te vallen? Ik mag er niet aan denken.

De voorbije twee jaar hebben we zowat alle herdenkingsplaatsen afgeschuimd waar "mijn" jongens werden ingezet. Regelmatig kwam ik herinneringsplaten tegen voor alle mogelijke eenheden, maar wat me opviel, is dat ik tot op heden nergens een herdenkingsmonument of steen(tje) gezien heb

voor het 153e. Wie er een kent, mag het me melden.

Daarnaast blij ik ook met een wrang gevoel zitten. Is deze eenheid exemplarisch voor andere eenheden, voor al die andere 'nummers' Régiment d'Infanterie, al dan niet 'Territoriale'? Ik weet het echt niet. Daarvoor zou ik de geschiedenis van andere regimenten op een zelfde manier tegen het licht moeten (kunnen) houden, en in de meeste gevallen ontbreekt het de JMO aan de volledigheid die ik wel terugvind in de boeken van het 153e. Met dank aan de schrijvers dezes, die onder zeer penibele omstandigheden de moed en tijd vonden om aldus de geschiedenis van het 153^e de plaats te geven die ze zeker verdient.

Ik ben mentaal nog lang niet verlost van dit werkje dat me meer dan twee jaar heeft gekost. Maar om geval per geval te gaan opzoeken, daarbij uitgaande van de verlieslijst, lijkt me moeilijk haalbaar. Hoewel het kriebelt en ik het zeer moeilijk kan loslaten. Maar niet getreurd, zolang ik aan het Kenniscentrum mijn (kleine) Antwerpse bijdrage kan leveren, ben ik tevreden. Deze mensen hebben me toegelaten om me, nu al 6 jaar, mijn tijd te laten doorbrengen met iets wat begon als een hobby en nu een passie is geworden en waar nog lang niet alles van verteld is. Dit is niet mijn verdienste maar in grote mate van de mensen van het Kenniscentrum, die me steeds opnieuw weten te boeien met een nieuw werkje. (zoals dit artikel – dit is het moeilijkste wat ze me hebben voorgeschoteld). Mijn dank daarvoor. Het is pas door er zo dicht 'op' te zitten, dat men gaat beseffen wat voor waanzin die oorlog werkelijk was.

Bruno Suykens

Uit het Antwerpse, met een hart voor Ieper

Het 153^e werd ingezet bij Côte 304 (sector Haucourt) nadat het voordien al mocht proeven van Verdun bij Côte de Froideterre.

Tijdens onze reis naar Verdun, kwamen toevallig terecht bij de jaarlijkse herdenking bij "Les Eparges". (Maurice Genevoix: "Ceux de 14")

Het "Monument aux Morts" van Saint-Romain-de-Malegarde met daarop de naam van Bec Gratien.

Op de Franse Militaire Begraafplaats te Machelen-aan-de-Leie TWEE MERKWAARDIGE GRAVEN

Naast St. Charles de Potyze bij Ieper is de begraafplaats³ te Machelen-Leie (deelgemeente van Zulte / Oost-Vlaanderen) de enige Franse militaire in Vlaanderen. Het is een “verzamelbegravingplaats” met soldaten die zijn gesneuveld in een twaalf dagen durende felle strijd eind oktober-begin november 1918 in de dorpen tussen Waregem en Deinze. In die periode sneuvelden in die regio ongeveer 1600 Franse militairen. In 1921 werden er 1323 verzameld en begraven te Machelen. Een groot aantal werd later overgebracht naar Frankrijk zodat er momenteel nog 750 overblijven.

EERSTE GRAFZUIL: TSINGTAO

Onder de 750 gedenkstenen bevinden er zich twee met een naam die mijn bijzondere aandacht hebben getrokken en over welke personen ik meer inlichtingen heb opgezocht.

grafzuil n° 90 met vermelding:
TSINGTAO
119° Cie Chinoise
mort pour la France en 1914-1918

Qingdao (voorheen Tsingtao en Tsingtau) is een havenstad en marinebasis in China in de Provincie Shandong en gelegen aan de Gele Zee.

De stad heeft zeven stedelijke districten en vijf landelijke steden onder zijn jurisdictie. Er wonen ongeveer 7,3 miljoen mensen op een gebied van 10.654km², ongeveer gelijk aan 80% van de oppervlakte van Vlaanderen. Het stedelijk gebied zelf beslaat 1102km² en telt ong. 2,5 miljoen inwoners.

De Franse militaire begraafplaats van Machelen-aan-de-Leie

Opzoekingen bij het Kenniscentrum van het In Flanders Fields Museum konden mij bevestiging geven dat de naam ‘Tsingtao’ op de grafzuil géén persoons- maar wel degelijk een plaatsnaam is. Voor deze ‘man’ kon Pieter Trogh - wetenschappelijk medewerker onderzoek in het Kenniscentrum – via via wel aan een correcte naam komen. De informatie kwam van één van hun contacten, Gordon James, die zich uitvoerig met de lotgevallen van het ‘Chinese Labour Corps’ heeft beziggehouden en goede contacten heeft – waaronder ene Zhang Yan – die hem informatie over ‘Tsingtao’ bezorgde. Ik kopieer bij deze het antwoord op mijn vraag: *“Most interesting among the photos sent by Zhang Yan is that of the bracelet. I’ve never seen one before, but it proves what I’ve always surmised, that the labourer’s name was not inscribed on it, but the word ‘Tsingtao’ with the labourer’s number. When the bodies of some labourers were found, especially after the war, they could not be identified by name and were mistakenly identified by the name ‘Tsingtao’. Yang Cheng Fa in Machelen was (or still is) identified as ‘Tsingtao’, and there is one grave in Marcelcave⁴ also so identified”*.

Vrije vertaling: “het interessantste tussen de foto’s door Zhang Yan toegestuurd is deze van de armband. Ikzelf heb er nooit een gezien maar het bewijst wat ik altijd heb vermoed, nl. dat de naam van de arbeider niet op de armband was geschreven maar wel het woord ‘Tsingtao’ met het (immatriculatie-)nummer van de arbeider. Wanneer het lichaam van een (Chinese) arbeider werd gevonden, vooral na het einde van de oorlog, kon de identificatie niet gebeuren op naam en bijgevolg verkeerdelijk vereenzelvigd met de naam ‘Tsingtao’. Yang Cheng Fa in Machelen was (of is nog steeds) geïdentificeerd als ‘Tsingtao’ en er is een graf in Marcelcave⁴ eveneens aldus vereenzelvigd”.

³ De Franse Militaire Begraafplaats te Machelen-aan-de-Leie bevindt zich in de Dorpsstraat z/n. Jaarlijks op de eerste zondag van september vindt er een plechtige herdenking plaats op initiatief van het Frans-Belgisch Coördinatiecomité.

⁴ gemeente in het Franse departement Somme – arrondissement Amiens)

CHINA IN DE OORLOG

Yang Cheng Fa behoorde tot het 119th Company Chinese Labour Corps. Zijn immatriculatienummer lag tussen 64431 en 64500. Deze compagnie was in dienst bij het Britse leger en telde 454 manschappen. Zij was werkzaam o.a. in de streek van Boezinge. De compagnie werd op 16 november 1919 gerepatrieerd naar China. Yang Cheng Fa overleed op 19 februari 1919.

Het Chinese Labour Corps (Ned.: Chinees Arbeiderskorps) was een niet-gewapende afdeling van het Franse en van het Britse leger. Het korps bestond uit arbeiders (burgers) uit de Republiek China die tijdens Wereldoorlog I werden ingezet voor het uitvoeren van logistieke taken ter ondersteuning van de eigen troepen. Toegevoegd aan het Britse of Franse leger ondertekenden (met een handtekening of met een vingerafdruk) de Chinese arbeiders een contract van drie jaar, bij het Franse leger voor vijf jaar. Omdat hun namen voor de westerlingen onuitspreekbaar waren, werd hen een identificatienummer toegekend en een badge (naamplaatje) met de letters CLC, wat stond voor 'Chinese Labour Corps'.

Hoe geraakte nu China in Europa betrokken in de Grote Oorlog 1914-18? China was sinds 1912 een republiek. Het land verklaarde zich neutraal op 6 augustus 1914 in een oorlog die zijn grondgebied betrof in de mate dat vreemde mogendheden er concessies bezaten. Vanaf 2 september 1914 maakte Japan, samen met zijn bondgenoten Frankrijk en Engeland, zich meester van de Duitse bezittingen in Shandong. Op 14 augustus 1917 verklaarde China de oorlog aan Duitsland wegens de felbevochten onderzeese oorlog gevoerd door de Duitse keizerlijke marine. Leidde de Chinese deelname aan de oorlog niet tot militaire gevolgen dan stelde dit de Fransen en de Engelsen in staat de rekrutering van Chinese arbeidskrachten te versterken. Vanaf 1915 immers kondigde de Grote Oorlog zich aan als 'een strijd van lange duur'. Dit vooruitzicht had gevolgen zowel voor de militaire strategie als voor de organisatie van de activiteiten achter het front aangezien duizenden arbeiders en landbouwers onder de wapens waren geroepen. Frankrijk was verplicht zijn arbeidsaanwerving steeds maar uit te breiden naar verder afgelegen gebieden. Aldus begonnen de Fransen in 1915 onderhandelingen met de Chinese regering om arbeiders te rekruteren. Op Chinees grondgebied bezat Frankrijk een

enclave nl. Kouan-Tcheou. Op 14 december 1915 werd een Franse delegatie onder leiding van Luitenant-Kolonel Truptil naar Beijing gestuurd om over de aanwerving van Chinese arbeiders te onderhandelen en de inscheping ervan naar Frankrijk te controleren. Op 14 mei 1916 werden die onderhandelingen bezegeld met de ondertekening van een Chinees-Frans akkoord bekend onder de naam 'contract Truptil-Huimin'. De Chinese arbeiders – leeftijd tussen 20 en 35 jaar – waren hoofdzakelijk afkomstig uit de provincies Shandong, Hebei en Jiangsu. Bijna 140.000 Chinese arbeiders kwamen aldus achter het front in West-Europa terecht: ongeveer 96.000 voor de Engelsen en ongeveer 37.000 voor de Fransen. De rest werd, naar het einde van de oorlog, ter beschikking gesteld van het Amerikaans expeditieleger. Hun werk bestond uit goederenbehandeling in de havens, de metaalnijverheid, de spoorwegstations, de wapenfabrieken, de bouw van munitieopslagplaatsen en wegen, enz.

HEROPBOUW

Na de wapenstilstand van 11 november 1918 werkten zij in de heropbouw van de bevrijde gebieden. Velen namen ook deel aan de opzoeking van graven op de slagvelden en de aanleg van militaire begraafplaatsen. Anderen werden ingezet voor het opzoeken van niet-ontplofte bommen en het opruimen van loopgraven met het oog op de sanering van landbouwgronden en andere terreinen. De Chinese arbeiders liepen het meeste gevaar wanneer zij actief waren dicht bij het front of zich binnen het bereik van de vijandelijke artillerie bevonden. Geschat wordt dat tussen 1917 en 1920 zo'n 2000 Chinese arbeiders omkwamen door oorlogsgeweld en ziekte (o.a. door de Spaanse griep). Na afloop van hun contract keerden de overlevenden tijdens het jaar 1921 terug naar hun thuisland China. Ongeveer 3.000 arbeiders gaven er de voorkeur aan definitief in Frankrijk te blijven. Zij die sneuvelden werden begraven met de vermelding "mort pour la France" hoofdzakelijk op Franse begraafplaatsen. Op de Chinese begraafplaats van Nolette⁵ liggen 841 slachtoffers van de Eerste Wereldoorlog begraven. De rest ligt verspreid over de vele begraafplaatsen in Frankrijk en België. Eén van hen is begraven op de Franse Militaire Begraafplaats te Machelen. De Franse gedenksteen zal worden vervangen door een Britse door toedoen van CWGC (Commonwealth War Graves Commission).

---

⁵ een gehucht van Noyelles-sur-Mer, arrondissement Abbeville, departement Somme – Frankrijk

Grafsteen van Tsjingtao

Grafsteen van Hoan

TWEEDE GRAFZUIL: HOAN

grafzuil n° 482 met vermelding:
HOAN G.V.Thom.
travailleur annamite
mort pour la France le 11.11.1918

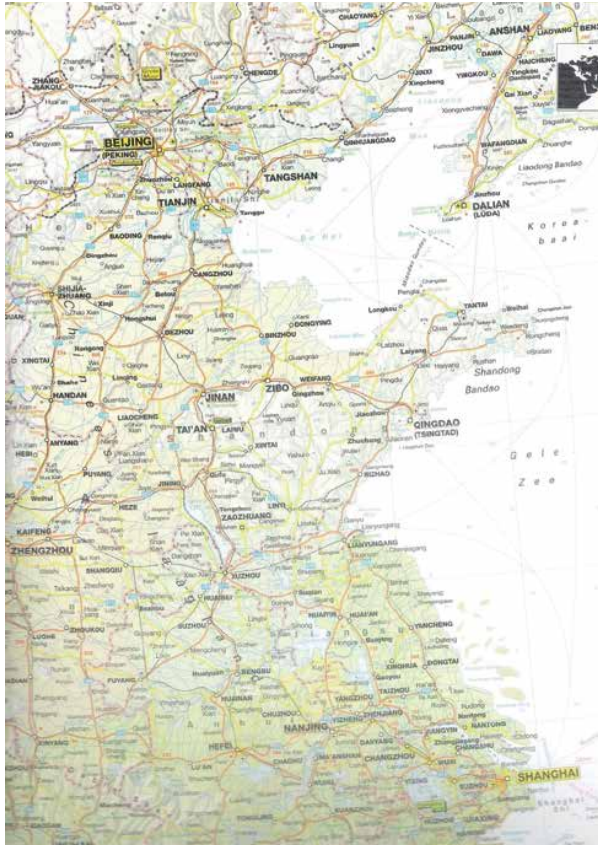
Annam is een deel van het huidige Vietnam. Contact met de Ambassade van dit land te Brussel kon mij niets wijzer maken omtrent de persoon in kwestie. "De ambassade is slechts sedert 1993 in functie en beschikt niet over archieven van vóór die datum" was hun beleefd doch kort schriftelijk antwoord op mijn vraag. Navraag bij het Kenniscentrum bood misschien meer mogelijkheden. Pieter Trogh, wetenschappelijk medewerker onderzoek, moest mij eveneens teleurstellen. In hun rijke documentatie over de I^e Wereldoorlog 1914-1918 is niets terug te vinden omtrent de persoon in kwestie: "Het zou me sterk verbazen mocht die informatie (= wat vermeld staat op de grafzuil nvdr) zowel de naam als de overlijdensdatum kloppen". Via opzoekingen op het internet kwam ik uit op een ter zake interessant artikel van de hand van Alexandre Sumpf, 'Les Annamites dans la Grande Guerre', Histoire par l'image. De geschiedenis leert ons hoe deze Annamieten uiteindelijk vanuit het verre Azië in een wereldoorlog op Europees grondgebied terecht kwamen.

ANNAMIETEN

Reeds op het einde van de 17^e eeuw waren de Engelsen en Fransen de belangrijkste handelaars met Vietnam, voornamelijk omwille van de wapenverkoop. De wapens werden zowel aan de noordelijken als aan de zuidelijken verkocht. Zij gebruikten ze tijdens de burgeroorlog tussen beide landsdelen. In de 18^e

eeuw werd de interesse van Frankrijk nog aangewakkerd. Wanneer keizer Ti Duc de Franse missionarissen in Vietnam ging vervolgen was dit voor Frankrijk de directe aanleiding om op 5 juni 1862 Cochin China als kolonie over te nemen. Annam en Tonkin, twee andere delen van Vietnam, werden op 25 augustus 1883 protectoraten van Frankrijk. De Fransen schaften de naam Vietnam af en de inwoners van Cochin China, Annam en Tonkin werden door de Fransen Annamieten genoemd. Op 17 oktober 1887 werd de Unie van Indochina gevormd waarvan deel uitmaken: Cochin China, Annam, Tonkin, Cambodja en Laos. Het Verre Oosten had aanvankelijk weinig te zien met WO I. Toen in de oorlogvoerende landen de rekrutering van aanvullende troepen dreigde stil te vallen bij gebrek aan de nodige mensen, werd de bevolking van hun kolonies en protectoraten aangesproken. Zo rekruteerde Frankrijk in o.a. Senegal en ook in Indochina. Tijdens de vier oorlogsjaren mobiliseerde Frankrijk in totaal 43.430 Indo-Chinese infanteristen uit Annam en Tonkin. 1123 militairen sneuvelden op het veld van eer 'mort pour la France'. Daarenboven werden 48.981 arbeiders naar Frankrijk gestuurd om er te werken in de Franse fabrieken waar zij de Franse werkkrachten vervingen die aan het front streden.

De Annamieten werden in Frankrijk op duizenden kilometers van hun thuisland o.a. ingezet bij het vliegveld van Pau. Dit lag ver verwijderd van het front. De Annamieten waren geen piloten maar werkten in de schaduw als mecaniciens. Op 14 juli 1916, de Franse nationale feestdag, werden deze Aziaten meer zichtbaar voor de Fransen door hun deelname aan het militaire défilé waaraan ook troepen van de geallieerden deelnamen (Russen, Engelsen, Belgen). Samen met de koloniale troepen vormden zij het symbool van eenheid tegenover de gemeenschappelijke vijand Duitsland.

Op deze kaart is de stad Tsjingtao vermeld

Volgens de toen heersende racistische stereotypen in het leger, waren de Indo-Chinezen - zogenaamd doortrapper dan de inlanders - flegmatieker en vandaar meer defensief dan offensief geschikt. Hun tenger voorkomen verheelde een goede weerstand tegen vermoeidheid, wat een teken was van hun moed. Vandaar dat de Aziaten veeleer werden ingezet als werklui dan als frontstrijders. Hun opdrachten waren strategisch weinig waardevol zoals bv. het dichtgooien met stenen van de weg die Bar-le-Duc met Verdun verbond. Deze weg werd later gedoopt als de "Voie sacrée". Geen enkel Indo-Chinees regiment werd opgericht, de militaire leiding van de eenheden waarin ze waren ondergebracht was te weinig vertrouwd met deze Aziaten en twijfelde om ze in de voorste linies in te zetten. Nochtans had hun gedrag bij de "Chemin des Dames", in de Elzas en bij Saloniki (Griekenland) het tegendeel van dat gebrek aan vertrouwen bewezen. Na de oorlog hebben hun betoonde opofferingen in hun thuisland geleid tot een wens van erkenning en emancipatie.

Uiteindelijk verloor Frankrijk de Unie van Indo-China met de Eerste Indo-Chinese Oorlog die plaats had van 6 december 1946 tot 1 augustus 1954. Deze Frans-Vietnamese oorlog resulteerde in een Franse nederlaag en de splitsing in Noord- en Zuid-Vietnam.

Luc De Meester

Met dank aan:

- Kenniscentrum stad Ieper – Dominiek DENDOOVEN, Pieter TROGH
- LCL(h) Claude MICHEL, Délégué Général du Souvenir Français pour la Belgique
- Hendrik COSSEY, Délégué local du Souvenir Français pour le Saillant d'Ypres et Poperinge

Geraadpleegde bronnen:

- www.wikipedia.org/Chinese_Labour_Corps
- www.cheminsdememoire.gouv.fr – La Chine dans la Première Guerre mondiale
- www.histoire-image.org/etudes/annamites-grande-guerre
- www.theguardian.com – "First World War's forgotten Chinese Labour Corps to get recognition at last" – verschenen op 14 augustus 2014 in de Britse krant The Guardian

Op deze kaart van Indochina is Annam duidelijk gesitueerd

EEN TWEELUIK OVER VERPLEEGSTERS

In de herdenking van honderd jaar Eerste Wereldoorlog zijn verpleegsters een vergeten groep. Nochtans hebben ze tijdens de oorlog een belangrijke en soms levensreddende rol gespeeld. In haar vorig jaar verschenen boek over buitenlandse verpleegsters in de Ieperboog vraagt de Britse hoogleraar Christine Hallett erkenning voor hun werk. In dit tweeluik wordt eerst haar boek besproken. Daarna worden de voornaamste conclusies van een zopas verschenen studie over het oorlogswerk van Belgische verpleegsters 'in primeur' toegelicht. Naar aanleiding van deze publicatie wordt in de zomermaanden in Poperinge ook de eerste overzichtstentoonstelling over hetzelfde onderwerp georganiseerd.

BUITENLANDSE VERPLEEGSTERS IN DE IEPERBOOG

Christine Hallett is dé internationale experte op het vlak van de geschiedenis van de verpleegkunde. Ze is hoogleraar History of Nursing aan de universiteit van Manchester en voorzitter van de European Association for the History of Nursing. Over verpleegsters tijdens de Eerste Wereldoorlog schreef ze in de voorbije jaren al drie boeken. Haar recent verschenen *Nurses of Passchendaele. Caring for the Wounded of the Ypres Campaigns 1914-1918* focust op het werk van buitenlandse (vooral Britse) verpleegsters in de Ieperboog.

EEN PLEIDOOI VOOR ERKENNING

In dit boek brengt Hallett het verhaal van een aantal buitenlandse verpleegsters die tijdens de Eerste Wereldoorlog aan de slag waren in de Ieperboog. Doorheen die verhalen vraagt ze ook erkenning voor hun werk. 'Their work is still not really understood, and their contribution has not still been fully recognized', schrijft ze in haar inleiding (p. XV). Via een beschrijving van het vaak moeilijke en dikwijls onbekende werk van een aantal verpleegsters wil ze een bijdrage tot die erkenning leveren. Daarbij komen 'bekende' namen als Mary Borden en Ellen La Motte (wiens boeken door Erwin Mortier in het Nederlands werden vertaald), Elsie Knocker en Mairi Chisholm (waarover VIFF-lid Patrick Vanleene een uitstekend boek schreef) en Nellie Spindler (die op 21 augustus 1917 tijdens haar dienst in veldhospitaal nr. 44 in Brandhoek overleed, en die op *Lijssenthoek Military Cemetery* in Poperinge begraven ligt) aan bod. Maar ook minder bekende verpleegsters als Violetta Thurstan en Kate Luard passeren de revue.

VIOLETTA THURSTAN, VERPLEEGSTER IN L'Océan

Eén van de honderden opgeleide Britse verpleegsters die in het begin van de oorlog naar België kwam, was Violetta Thurstan. Met meer dan veertig collega's ging ze aan de slag in Brussel,

waar ze zorgen verstreekte aan Belgische en Britse gewonden. Thurstan en haar collega's werden gevangen genomen en verplicht om in een Brussels hospitaal de voeten van Duitse soldaten te verzorgen. Ze kwam in botsing met de Duitse verantwoordelijke van het hospitaal, en kreeg de toestemming om naar een hospitaal in Charleroi te gaan voor de verzorging van Duitse en Franse gewonden. Die Franse gewonden werden spoedig naar Duitsland gestuurd, en Thurstan ging te voet terug naar Brussel, onder het mom dat ze een Duitse verpleegster was. Vanuit Brussel kwam ze via het neutrale Denemarken in een mobiele medische eenheid in Rusland terecht. Ze raakte er gewond aan haar been door een shrapnel en liep pleuris op. Over haar opmerkelijke belevenissen tijdens de eerste oorlogsmaanden schreef ze in 1915 *Field Hospital and Flying Column. Being the Journal of an English Nursing Sister in Belgium & Russia*, een nog steeds zeer lezenswaardig boek (dat via de website archive.org integraal geraadpleegd kan worden). Eind 1916 kwam ze terecht in het hospitaal *L'Océan* in De Panne (ze was er wel nooit *matron*, zoals vermeld op p. 79). Nadien werd ze verantwoordelijk voor een medische post in Koksijde. In 1917 publiceerde ze *A Text Book of War Nursing*, en in de laatste oorlogsmaanden was ze nog actief in een hospitaal in Macedonië.

Violetta Thurstan werkte tijdens de oorlog onder meer in Panne en in Koksijde (© Richard Thurstan)

Kate Luard was tijdens de slag van Passendale hoofdverpleegster van een medische post in Brandhoek (© Caroline Stevens)

Nellie Spindler overleed op 21 augustus 1917 tijdens haar dienst in Brandhoek (© WO I-cel Poperinge)

KATE LUARD, HOOFDVERPLEEGSTER IN BRANDHOEK

Ook Kate Luard was een Britse verpleegster, die eind september 1914 op een hospitaaltrein in Noord-Frankrijk terecht kwam. Ze besefte meteen dat haar werk een belangrijk verschil kon maken voor de gewonden, en legde zich vooral toe op de ontsmetting van hun wonden en de bedeling van vers voedsel. In 1915 kwam ze terecht in het hospitaal van Le Tréport (in Normandië), en eind 1916 werd ze hoofdverpleegster van *Casualty Clearing Station N° 32*, dat eind juli 1917 - in het begin van de slag bij Passendale - van Warlencourt (in het departement Pas-de-Calais) naar Brandhoek verhuisde. Haar medische post specialiseerde zich in de behandeling van buikwonden. Ondanks de inzet van Luard en haar veertig verpleegsters stierven er 126 van de binnengebrachte gewonden in de daaropvolgende drie dagen. Ze schreef talrijke brieven aan het thuisfront, die in 1915 (anoniem) werden gepubliceerd in *Diary of a Nursing Sister on the Western Front 1914-1915* en in 1930 in *Unknown Warriors. The Letters of Kate Luard, RRC and Bar, Nursing Sister in France 1914-1918* (in 2014 in een nieuwe versie heruitgegeven door John en Caroline Stevens). In een van haar brieven had Luard het over 'the simultaneous inundation of hundreds of abdominals, mud, floods, and bursting shells.' De shifts van zestien uur en de constante slapeloosheid begonnen dan ook hun tol te eisen: ze voelde dat ze het alsmear moeilijker had om beslissingen te nemen. Toch probeerde ze in Brandhoek de moed erin te houden, onder meer door de organisatie van zondagse *tea-parties*.

EEN MISLEIDENDE TITEL

De verhalen van Violetta Thurstan, Kate Luard en andere (voornamelijk Britse) verpleegsters worden verspreid over de verschillende hoofdstukken van het boek. Dit maakt het soms moeilijk om hun verhaallijn te volgen doorheen de chronologische aanpak van de opeenvolgende hoofdstukken. Ook de titel van het boek kan aanleiding geven tot misverstanden: de inhoud ervan focust zich dan wel voornamelijk op de inzet van buitenlandse verpleegsters in de leperboog, maar beperkt zich zeker niet tot verpleegsters die actief waren tijdens de slag bij Passendale. De titel is ongetwijfeld ingegeven door het feit dat vorig jaar de honderdste verjaardag ervan werd herdacht, maar het is een vlag die niet helemaal de lading dekt. Zo wordt in de eerste hoofdstukken aandacht besteed aan verpleegsters die in de eerste oorlogsmaanden actief waren in Brussel, Antwerpen en Charleroi, en komt ook de inzet van *nurses* in Noord-Frankrijk doorheen het boek uitvoerig aan bod.

De nichten Dorothea (links) en Alison Macfie (rechts) werkten tijdens de oorlog in L'Océan (© Talbot House Poperinge)

MISSION ACCOMPLISHED?

De boodschap van Halletts verhaal is wel zeer duidelijk: de verpleegsters slaagden er tijdens de oorlog in om een breed scala van (vaak nieuwe) wondverzorgende maatregelen toe te passen. Hun observaties hadden grote invloed op chirurgen, die ze meermaals konden overtuigen om een bepaalde behandeling voort te zetten, of om hen net te overtuigen een andere koers te varen. Daarbij respecteerden ze wel de grens tussen hun werk en dat van de chirurgen, die ze nooit overschreden. Hallett merkt daarbij (misschien wat té optimistisch) op dat de meeste chirurgen waardering hadden voor het werk van de verpleegsters, hun beslissingen, hun aandacht voor details, hun observatiecapaciteiten, hun vaardigheden om comfort te verschaffen aan de gewonden en hun kalmerende invloed in de zalen. Ze concludeert terecht dat verpleegsters door hun zorgen en behandelingen een belangrijke en soms levensreddende rol hebben gespeeld in hospitalen, medische posten en hospitaaltreinen.

TOEPASSING VAN DE CARREL-DAKINMETHODE

Een illustratie van Halletts stelling dat verpleegsters in hun missie geslaagd zijn, is de toepassing van de Carrel-Dakinmethode. Deze methode voor wondontsmetting werd in 1915 op punt gesteld door de Franse arts Alexis Carrel en zijn Britse collega Henry Dakin, die Carrel in zijn laboratorium in Compiègne assisteerde. Deze ontsmettingsmethode werd gebruikt tegen gasgangreen, dat onvermijdelijk leidde tot amputatie van het getroffen lichaamsdeel, en ging voortaan heel wat amputaties vermijden. Deze nieuwe methode zou nooit gewerkt hebben zonder de toewijding van opgeleide verpleegsters, die zorgden voor de veilige en effectieve toepassing ervan. Ze waren verantwoordelijk voor de steriliteit van de gebruikte apparatuur, de zorgvuldige voorbereiding van de oplossing en de goede werking van de irrigatietechniek. In het algemeen waren verpleegsters overigens gefascineerd door nieuwe medische ontwikkelingen.

'EINDELIJK' EEN STEM VOOR VERPLEEGSTERS

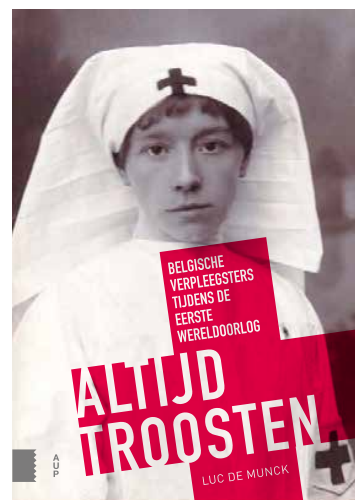
Heel wat verpleegsters die tijdens de oorlog in de leperboog actief waren, bleven ook na de oorlog hun verpleegsterswerk voortzetten. Zo trad Violetta Thurstan in dienst bij de *Women's Royal Air Force*, werkte ze in een hospitaal tijdens de Spaanse Burgeroorlog en was ze tijdens de Tweede Wereldoorlog actief bij de marine. Kate Luard nam haar vooroorlogse taak als *matron* van een sanatorium voor tuberculosepatiënten weer op, en eindigde haar actieve loopbaan als *lady matron* van een school in Berkshire (dichtbij Londen). Verpleegsters betaalden wel vaak een hoge prijs voor hun oorlogswerk: velen waren fysisch of psychisch ziek, en een aantal had last van *shellshock*. Ze kregen amper compensatie via hun oorlogspensioen, en er werd nauwelijks aandacht besteed aan hun werk én aan de gevaren die ze daarbij hadden getrotseerd. *'The reality of nurses' work and the nature of the risks they took were never fully known. Among the voices of their generation, theirs were mostly silenced. Although many memoirs, diaries and letters were carefully preserved in archives and libraries across the world, these were rarely consulted by historians, who were mostly searching for 'mainstream', masculine histories of the First World War. Only recently has the faintest whisper of nurses' experiences been heard, as a few tenacious descendants, inspired by the war's centenary, have published their grandmothers' or great-aunts' diaries and memoirs,'* concludeert Hallett scherp maar terecht op pagina 167. Haar boek over de voornamelijk Britse verpleegsters én de recente studie en geplande tentoonstelling over hun Belgische collega's (zie volgend artikel) bieden in dit laatste herdenkingsjaar alvast een stem aan die vaak vergeten groep.

Luc De Munck

Boekbespreking van 'Belgische verpleegsters tijdens de Eerste Wereldoorlog'

ALTIJD TROOSTEN

Meer dan 800 Belgische vrouwen waren in WO I actief als verpleegster, enkelen ook in Duits bezet gebied. 'Jongedames op zoek naar een man', lachten velen. 'Makkelijk te krijgen', schimpten Parijse cartoons. Het waren vooral moedige, ook bemoederende vrouwen, die een enorme acute nood invulden. Jonge vrouwen, die ondanks de toenmalige preutsheid professioneel balanceerden tussen naakte, maar meestal gruwelijk verminkte mannenlijven. In zijn boek 'Altijd Troosten' leidt VIFF-lid en historicus Luc De Munck ons binnen in een vrij onbekende wereld van stille, dienende oorlogsheldinnen.

Verpleegsters aan het front? Veel verder dan de Engelse Nellie Spindler komen we niet. (+1917, Lijssenthoek Mil. Cemetery, Poperinge.) En ja, onze koningin-verpleegster Elisabeth, veilig ver van de kanonnen. In een nieuw referentiewerk, 'Altijd Troosten', doet Luc De Munck de rol van de Belgische verpleegsters uit de doeken, zoals prof. Christine Hallett dat in een standaardwerk uitlegt voor de Britse nurses in WO I.

De Munck tekende eerder al voor expo en boek 'Het Hospitaal van de Koningin' (2012, De Panne). Als oud-archivaris van Rode Kruis-Vlaanderen kent hij de bronnen. Intussen promoveerde hij tot Master in de Geschiedenis (KU Leuven) op dit onderwerp. Het boek is een grondig herwerkte thesis: vlot leesbaar en degelijk gedocumenteerd. Dat Luc De Munck gegevens bijeenbrengt uit zowel wetenschappelijke bibliotheken als openbare en privéarchieven is een grote verdienste. Zo put hij uit ruim 200 dossiers van het Legermuseum, aangevuld met o.a. het dagboek van Jane de Launoy en de oorlogsagenda's van gravin Maria van den Steen de Jehay (alias De Major van Poperinge).

WEL OPGELEID, MIN OF MEER

Het beroep van de getrainde verpleegster is niet in WO I uitgevonden of geformaliseerd. Het vak evolueerde wel sterk door '14-'18. Er bestond voor de oorlog al een opleiding Verpleegkunde voor jongedames. Het waren niet uitsluitend nonnen die de ziekenzorg beoefenden. Vóór 1914 telde België al vier verpleegstersscholen, die ook onder de bezetting doorgingen: drie in Brussel, één in Antwerpen. Toen de oorlog uitbrak hadden ze samen 266 dames gediplomeerd. Daarnaast

telde ons land 4.211 houders van een bekwaamheidsdiploma: zij hadden een eerder theoretische dan praktische opleiding gevolgd. Van die 266 vrouwen dienden er 22 nabij het front in West-Vlaanderen of Noord-Frankrijk (enkelen ook in het Hospitaal van het Koninklijk Paleis.) Van de 4.211 is het aandeel niet te traceren, ondervond auteur De Munck. Evenmin valt te achterhalen hoeveel van de zowat 100 gediplomeerde kloosterzusters van de katholieke verpleegstersschool Sint-Camillus in Brussel naar het strijdtoneel trokken.

LEREN IN LONDEN

Vanaf 1915 konden Belgische kandidaat-verpleegsters in Londen terecht. De gevluchte Brusselse professor Charles Jacobs werd hoofdarts in King Albert's Hospital nr.1. Hij leidde er een team van 7 Belgische dokters en 21 Belgische verpleegsters. Jacobs zette er een stoomcursus op en nam in 1915 een dertigtal stagiaires in dienst. Daarnaast werden nog drie Britse doorgangshospitalen voor Belgische gewonden opgericht. De stoomcursus, die vrijwilligsters in enkele weken de elementaire verpleegkunde bijbracht, vulde een enorme nood in. De cursistes konden naar Belgische lazarettens overzee worden gestuurd. In totaal werden 159 dames klaargestoomd, vaak dochters of echtgenotes van naar het Verenigd Koninkrijk gevluchte Belgen. Het boek citeert ondermeer de allerjongste: Elvire Massaer (1900-2002), die als 16-jarige de opleiding volgde en nadien in L'Océan in De Panne actief was.

Ook in Calais werd een stoomcursus verpleegkunde opgezet voor de talrijke Belgische gewonden in Noord-Franse veldhospitalen.

Jane de Launoy bij een wondontsmetting in L'Océan (© Cinematek)

Maria Eskens bediende de radiografieapparatuur in het Belgisch militair hospitaal van Bourbourg (© Kenniscentrum In Flanders Fields Museum)

Jeanne Hellemans werkte in het Belgisch militair hospitaal Petit-Fort-Philippe in Calais en werd na de oorlog voorzitter van de federatie van verpleegsters (© KADOC)

Elvire Massaer droeg op haar verpleegstersuniform het insigne met de tekst Soms genezen, dikwijls verlichten, altijd troosten (© Gilberte Arnalsteen)

SPOT EN SPANNINGEN

De auteur telt in totaal ruim 800 Belgische oorlogsverpleegsters. Enkelen zelfs in bezet gebied. Vergeleken met de 100.000 Franse infirmières, 92.000 Duitse Krankenschwestern of 120.000 Britse nurses lijkt 800 niet indrukwekkend. Maar België was dan ook voor 90% in Duitse handen.

De geneeskunde paste in WO I nieuwe technieken toe – de verpleegkunde dus ook. Dat leidde geregeld tot spanningen tussen professioneel opgeleide en andere verpleegsters.

Het boterde ook niet altijd met de Britse nurses: zij bleken onwrikbaar in hun opvattingen en waren zeer autoritair en hiërarchisch georganiseerd. Tegenover de Belgische dames kwam dat vaak neerbuigend over.

Welk beeld hadden militairen en burgers toentertijd van de oorlogsverpleegsters? De perceptie was erg wazig, concludeert auteur Luc De Munck. Voor de enen waren de verpleegsters het toonbeeld van zorg en opoffering, symbool voor patriottisme.

Anderen zagen er vrouwen in op zoek naar een echtgenoot.

Sommigen werden beschimpt als prostituees. De toen niet-evidente omgang met naakte (mannen)lichamen, leidde tot spot

en speculaties. Parijse boulevardbladen, die in Franstalig België gretig werden gelezen, droegen met pikante spotprenten beslist bij tot een wazige en soms negatieve beeldvorming.

Maar niemand kon uiteindelijk ontkennen dat de WO I-verpleegsters zich fysiek en vooral mentaal staande moesten houden in uiterst dramatische toestanden. Eind juni 1917 noteerde Jane de Launoy in haar dagboek de aankomst van een militair, wiens voet geamputeerd moest worden wegens gasgangreen: 'Arme, arme kerel! Levende verrotting! Wie dit niet meemaakte, kent het ergste menselijk lijden niet.'

Elders schrijft ze: 'Juist achter mij hebben ze een berrie met een oude man op de grond gezet, hij huilt met open mond. Zijn handen grabbelen in mijn witte jurk, die al vol bloedvlekken zit, hij trekt me naar zich toe. (...) Uit zijn uitgerafelde broek steken twee bloederig naakte beenstompen.' Deze citaten illustreren het moeilijke en (té) weinig bekende oorlogswerk van Belgische verpleegsters. Dit boek wil hen daarvoor een eerbetoon geven.

Geert Spillebeen

Luc DE MUNCK, *Altijd troosten. Belgische verpleegsters tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Amsterdam University Press, Amsterdam, 2018, 192 pagina's, € 24,99, ISBN 978-94-6298-924-5.

Het boek gaat samen met de tentoonstelling 'Heelkracht/Healing' in de Godshuiskapel in Poperinge, van 30/6 tot 16/9/2018.

VROUWEN IN DE OORLOG

VROUWEN WAREN OOK BELANGRIJK TIJDENS DE 'GROOTE OORLOG'

Vrouwen en oorlog, nog altijd een begrip dat vragen oproept. Vrouwen worden meestal als weerloze slachtoffers beschreven, hun heldendaden zijn niet omljst. In alle herdenkingen komt de vrouw zeker nooit op de eerste plaats. Misschien wel omdat inderdaad oorlog nog altijd een mannenzaak is? Nochtans is de moed en inzet van veel vrouwen in conflictgebieden soms wel opmerkelijk. Ook in de Eerste Wereldoorlog toonden vrouwen dat ze niet bang waren en een belangrijke rol wilden spelen.

ELLES AUSSI...

De Franse journalisten Pauline Raquillet en Valentine Del Moral, publiceerden bij het begin van de herdenking van de Eerste Wereldoorlog, een boekje 'Elles aussi ont fait la grande guerre', waarin ze in kortverhalen de opmerkelijke rol van een veertigtal vrouwen beschrijven, vrouwen die de oorlog een kleur gaven.

Uiteraard komen Mata Hari, Edith Cavell, Marlène Dietrich enz. in het boek voor. Maar het is vooral die uitgesproken inzet van onbekende vrouwen die het opmerkelijk maakt.

LOUISE DE BETTIGNIES (1880-1918)

Een Française, studeert in Engeland, maar komt bij het overlijden van haar vader terug naar Rijsel. Als de Duitsers in oktober 1914 Rijsel onder vuur nemen, besluit ze om samen met haar zus Germaine in de weerstand te gaan. Na enkele maanden sluit ze zich aan bij de geheime dienst en verandert uit veiligheid haar naam in Alice Dubois. Ze werkt heel efficiënt, houdt zich vooral bezig met het uittekenen van kaarten en ze brengt aanvallen in beeld. Ze wordt een deskundige en voorspelt zo onder meer de voorbereiding van de gigantische aanval van de Duitsers op Verdun. De Duitsers zijn uiteraard niet ingenomen met haar efficiëntie en in 1915 wordt Louise opgepakt. Drie jaar zit ze in een abominabele Duitse gevangenis, waar ze uiteindelijk ziek wordt en na een operatie in juli 1918 sterft. Ze krijgt postuum heel wat militaire eerbetuigingen.

PEARL CORKHILL (1887-1985)

Pearl is een Australische en in juni 1915 engageert ze zich als verpleegster bij de militaire macht. Ze scheept in voor Egypte, waar ze in het Generaal Australische hospitaal de vreselijke gewonden van Gallipoli verzorgt. Daarna vertrekt ze via een heel oncomfortabele treinreis, zonder stops en zonder water, naar Frankrijk waar ze kan werken in het Australisch hospitaal in Rouen. Angst kent ze niet. De medewerkers geloven soms hun eigen oren en ogen niet. Zelfs tijdens zware bombardementen zet ze haar werk gewoon verder. Daarvoor krijgt ze verschillende militaire medailles en eretekens, maar aan haar moeder schrijft ze het volgende: 'Stel je voor mama, ze hebben me ook op champagne getrakteerd. Ik heb hun gezegd dat ik gewoon mijn werk deed, maar ze antwoordden dat er veel medailles werden uitgereikt aan personen die minder moed toonden.' In januari 1919 vertrekt ze opnieuw naar Australië en zal heel haar leven aan de herinnering van die oorlog wijden.

MARIE MARVINGT (1875 – 1963)

De Canadese Marie is wat 'vervoer' betreft een opvallende figuur. Al in 1899 rijdt ze met haar auto en krijgt ze haar rijbrevet. Maar de weg is niet genoeg, ze probeert ook de lucht te veroveren. In 1908 is ze de derde vrouw die piloot wordt. Omdat ze heel veel in de bergen skiet, ontwerpt ze in 1905 de allereerste broekrok. Wat vooral aan de mannelijke kant op hoongelach wordt onthaald. 'Ziet dat eens aan!' Als de oorlog begint, wil ze naar het leger, maar is bijzonder kwaad als men haar als vrouw in het leger weigert op te nemen. Ze besluit, in samenwerking met een luitenant, haar identiteit te veranderen. Ze wordt een man en in 1914 wordt ze als

soldaat ingelijfd in de infanterie en strijdt mee in de loopgraven. Tot ze wordt ontmaskerd. Ze reageert woest, aanvaardt haar uitzetting niet en uiteindelijk krijgt ze van Maarschalk Foch de toelating om als militair te vliegen. Ze doet een voorstel om sanitair vliegtransport als hulpmiddel te gebruiken om zwaar gewonden heel vlug naar veilige plaatsen te brengen. Ze vindt het luchttransport de veiligste manier om het leven van de gewonden te redden. Maar pas in 1917 wordt haar idee geconcretiseerd. Haar overtuiging krijgt een ongelooflijk vervolg. Want vanaf dan worden sanitaire vliegtuigen in alle conflicten gebruikt.

ELSBETH SCHRAGMULLER (1887 – 1940?)

De Duitse Elsbeth groeide op in een bevoorrecht milieu en kreeg een bijzondere opleiding. Ze beheerste verschillende talen als Frans, Grieks en Latijn. Als de oorlog in augustus 1914 begint, wil ze zich engageren en wordt door het leger angeworven om onder andere analfabete soldaten Duits te leren en vooral de taal van de oorlog te begrijpen. In een Antwerpse school leert ze spionnen om de correcte taal en seinen te gebruiken. De Franse geheime dienst merkt haar ook op en ze wordt niet op handen gedragen. In tegendeel, men noemt haar 'Fräulein Doktor' of 'De blonde sirene van Antwerpen.' De haat krijgt fantasieën, men vertelt dat men haar in Frankrijk opgemerkt heeft, haar vingers vol dure ringen, terwijl ze Russische sigaretten rookte. Dat doet een afschuwelijk personage vermoeden, terwijl het tegendeel waar is. Het is pas na de oorlog dat men de waarheid inziet. Ze krijgt na de oorlog het 'Ijzeren kruis'. Ze zou in 1940 gestorven zijn, maar haar naam duikt nergens op. Ook de oorzaak van haar dood en haar graf blijven onbekend. Het mysterie blijft bestaan.

Monument voor Louise de Bettignies te Lille

Pearl Coker

Pilote Marie Marvingt

Elsbeth Schragmuller

NICOLE MANGIN (1878 – 1919)

Deze in Parijs geboren dokter krijgt in augustus 1914 een schriftelijk militair bevel om zich aan te sluiten bij het Franse leger. Als ze zich aanmeldt, blijkt het een vergissing te zijn en moet ze terug naar huis vertrekken. Maar ze weigert pertinent en dringt aan: "Als ik uitgenodigd ben, zelfs bij vergissing, moet men me een post en een uniform geven!" Uiteindelijk wordt ze in de Franse militaire dienst opgenomen en wordt op het einde van het eerste oorlogsjaar in Verdun geplaatst. Want haar oversten denken dat het een kalme plaats is en dat ze daar geen gevaar loopt. Vanaf februari tot december 1916 wordt rond Verdun echter een enorme slag geleverd en zo komt Nicole in een hel terecht. Tussen al die bommen maakt men geen verschil meer tussen mannen of vrouwen, het zijn dokters *tout court*. Negen soldaten zijn zo erg gewond dat ze niet getransporteerd kunnen worden. Nicole blijft bij hen. Haar enorme inzet wordt opgemerkt en ze krijgt de leiding van het opleidingshospitaal voor verpleegsters van Edith-Cavell in Parijs. Maar daar wacht haar een nieuwe uitdaging. De Spaanse griep, waar ze uiteindelijk aan zal sterven. Ze sterft alleen, men vindt haar dood in haar appartement.

MARIE, LEONIE, LOUISE EN VIOLETTE

In 1915 overtuigde de jonge Franse kapitein, André Citroën, de minister van oorlog om een grote band op te zetten waar men 5.000 à 10.000 obussen per dag zou kunnen produceren. Hij kreeg de toelating, maar het grote probleem was werknemers vinden. Mannen waren er bijna niet, vrouwen aanspreken dan maar. Zo startte de fabriek met 6.000 arbeiders waarvan het grootste deel inderdaad vrouwen waren. Opstaan om 5u30 en met de eerste metro naar de Javel-kaai, waarlangs de fabriek van Meneer Citroën lag. "Werken in deze fabriek, brengt iets meer op dan ons naaiwerk," zeggen de vrouwen, "want niet iedereen heeft trouwens het geluk om in deze tijden wat geld te verdienen. Maar laat ons toegeven, we krijgen zelfs geen tijd om ons eens neer te zetten. We groeten elkaar 's morgens vol enthousiasme, maar voor we onze jas uittrekken, draaien de machines al. Het geluid is overweldigend, en voilà daar ligt al de eerste obus op de rolband. Het zijn heel harde dagen."

Jennie Vanlerberghe

Bibliografie:

- Elles aussi ont fait la guerre – Pauline Raquillet – Valentine Del Moral
- Oskareditions – Paris. www.oskar@oskareditions.com

Nicole Mangin en haar hond

Vroeger een heldin, vandaag vergeten

MARIA BOCHKAREVA, EERSTE VROUW IN RUSSISCH LEGER

'Een sterke vrouw. Wie zal haar vinden?' Deze bijbeltekst uit het Boek Spreuken werd al ontelbare malen herhaald en geparafraseerd. Ook in WO I waren er veel sterke vrouwen actief, ofwel als verpleegster, als spionne of actief in het verzet, ofwel als fabrieksarbeidster op het thuisfront of als degene die het gezin rechthield wanneer de man aan het front aan het strijden was. Ze zijn talrijk en ze verdienen onze eerbied. Maar zeldzaam zijn de vrouwen, die in de vuurlinie meevochten en de gevaren van op de eerste lijn ervoeren. Zo iemand is ongetwijfeld Maria Bochkareva, bijgenaamd Yashka, een Russische soldaat uit WO I en de eerste Russische vrouw die een eenheid leidde. Het minste dat je van Maria Bochkareva kan zeggen is dat zij een avontuurlijk leven heeft geleid, een leven van veel mannen en evenveel ontgoochelingen, van weinig vreugden en talrijke tegenslagen, van moed en idealen, kortom een leven dat leest als een roman. Of eerder een thriller.

BORDENWASSER

Geboren als Maria Frolkova in Nikolski, in de provincie Novgorod, in 1889 is zij de derde dochter in een landbouwersfamilie. Omdat haar alcoholverslaafde vader haar dikwijls mishandelt ontvlucht zij op 15-jarige leeftijd de ouderlijke woonst om te trouwen met Afanasi Bochkarev, een gewone 'moedzjik'⁶ zonder veel manieren. Ze verhuizen naar Tomsk in Siberië waar zij werkten als bouwvakkers. In Irkoetsk beleeft ze enkele gelukkige maanden eerst als bordenwasser, later in een wasserij en uiteindelijk als tweede voorman (of moeten we zeggen: voorvrouw) in een asfaltfabriek. Nadat ze de spot en gore grapjes van haar mannelijke collega's heeft moeten ondergaan, levert haar werklust haar toch het respect van iedereen op. Ze geeft zich volledig en wordt ziek van uitputting. Als ze na twee maanden terug naar de fabriek gaat om haar post weer in te nemen stelt ze tot haar grote ontgoocheling vast dat haar baan door een man is ingenomen. Maar dit blijft niet duren: Maria wordt door haar man misbruikt, moet van hem tegen haar zin wodka drinken, doet ook een (mislukte) poging om hem te vermoorden met een bijl, vlucht naar haar zuster, wordt teruggehaald door Afanasi en verlaat hem tenslotte voorgoed.

Maria Bochkareva, alias Yashka

It was cold, very cold. He flogged me, drank, and flogged me again, cursing me in the vilest terms.

"That's what you get for trying to escape," he bawled, holding the bottle to my mouth. "You won't escape any more. You will drink or you will die!"

I was obdurate and implored him to leave me alone. He continued his flogging, however, keeping me for four hours tied to the post, till I finally broke down and drank the vodka. I became intoxicated, staggered out into the street, and fell on the pavement in front of the house. Afanasi ran after me, cursing and kicking me. We were quickly surrounded by a crowd. My neighbours, who knew of his cruelty to me, came to my help. Afanasi was roughly handled, so roughly, indeed, that he left me in peace for some time afterwards.

Fragment uit haar autobiografie: 'Yashka: My life as peasant, exile and soldier'

Bochkareva en suffragette Emily Pankhurst met vrouwen van het Bataljon des Doods, 1917

BORDEEL

Ze gaat terug naar haar zuster in Tomsk en komt in contact met ene Anna Petrova, die een dienstster zoekt. Maria hapt toe maar ze weet niet dat haar bazin bordeelhoudster is, die haar verplicht om haar diensten aan te bieden in een bordeel te Stretensk. Ze protesteert driftig dat zij dit soort werk in een 'Huis van de Schande' niet wil doen, krijgt heel wat ambras maar ontmoet daar een Joodse man, Yakov Buk, die beweert haar uit de prostitutie te kunnen redden. Met hem trouwt ze dan maar voor de tweede keer. Ze starten een slagerij op. In het begin zijn zij gelukkig maar toch wordt het een verhaal van 'van de regen in de drop': Buk is een avonturier en een zware gokker, die in mei 1912 wordt gearresteerd voor diefstal en naar Yakutsk gestuurd. Bochkarova volgt hem in ballingschap en ze beginnen daar ook een slagerswinkel. Wanneer Buk opnieuw voor diefstal wordt aangehouden wordt hij verbannen naar het verafgelegen Amga in Jakoetië. Opnieuw volgt Maria haar man. Maar ook Yakov drinkt bovenmatig en gebruikt geweld tegen haar. Hij is jaloers op de populariteit van zijn vrouw en verdenkt haar een affaire te hebben met een andere man. Op een bepaald ogenblik probeert hij om haar op te hangen, maar hij bedenkt zich op het laatste moment. Na talrijke avonturen en intriges laat ze hem in september 1914 uiteindelijk zitten. Ze gaat stiekem aan de haal, verkleed als man en met kortgeknipt haar.

IN HET LEGER

Ze keert terug naar Tomsk, doet een militair uniform aan en sluit aan bij het Russisch leger, meer bepaald het 25. Reservebataljon. Een vrouw in een mannenleger, het zorgt in het begin voor nogal wat spot, pesterijen, geinige grapjes en handelingen, die wij nu 'ongewenste intimiteiten' zouden noemen, maar al vlug krijgt Maria – die ondertussen door haar vrienden ook Yashka wordt genoemd - bewondering voor haar moed en onverschrokkenheid en haar bijstand aan gewonde medesoldaten. Ze weet haar mannetje te staan, ook bij de andere aspecten van het

soldatenleven, zoals bordeelbezoek.

In de drie jaar die volgen wordt Maria tweemaal gewond en driemaal gedecoreerd voor dapperheid. Wanneer ze gewond is aan een arm en een been doet ze een tijd dienst als ziekenzuster tot ze geschikt genoeg is om terug te keren naar het front, ditmaal als korporaal. Maar opnieuw slaat het noodlot toe en ze raakt gedurende vier maanden verlamd door een granaatscherf in haar rug. Eenmaal hersteld keert ze terug naar het front om er de leiding te nemen over 70 man. In december 1916 gaat het verkeerd, als zij en haar eenheid door de Duitsers overmeesterd en gearresteerd worden. Yashka en haar compagnie weten echter al snel te ontsnappen uit het gevangenenkamp, waarna ze als oorlogshelden terugkeren in Rusland. Toch hebben de verwondingen en de onophoudelijke seksueel getinte handelingen, waarvan ze slachtoffer is, hun tol geëist: ze raakt gedemotiveerd en krijgt haar ontslag in de lente van 1917. Wanneer de revolutie in Rusland uitbreekt, kiest ze partij voor de gematigde Witten. Het zou haar leven kosten.

VROUWENBATALJON

In mei 1917 overtuigt ze – na de troonsafstand van de tsaar - de nieuwe sterke man van Rusland Alexander Kerensky en generaal Brusilov om haar toestemming te geven om een vrouwenbataljon samen te stellen en al vlug kan ze meer dan 2000 vrouwen overhalen om aan te sluiten bij het nieuwe vrouwenbataljon dat 'Bataljon des Doods' wordt genoemd. De Amerikaanse journaliste Bessie Beatty bezocht het bataljon aan het oostelijk front en schreef erover: "Vrouwen kunnen vechten. Vrouwen hebben de moed, het doorzettingsvermogen en zelfs

de sterkte om te vechten. De Russen hebben dit bewezen en als het nodig is kunnen de andere vrouwen waar ook ter wereld dit bevestigen”.

Maar het is niet allemaal rozengeur. Heel vlug vermindert het aantal vrouwen in het bataljon aanzienlijk. Sommigen hebben zich misrekend en komen ‘painted and powdered’⁷ aan in het vooruitzicht van een opwindend en romantisch avontuur. De luide kritiek van Maria – die een ijzeren discipline eist – op hun houding doet hen afhaken. Maar 250 vrouwen gaan ‘over the top’ wanneer het bevel daartoe wordt gegeven. Vele andere blijven bang en hysterisch in de loopgraven of sluipen stilltjes naar achter. In de slag van Smarhon – de enige grote veldslag waar het vrouwenbataljon wordt ingezet – wordt Maria opnieuw gewond en terug naar Petrograd gestuurd om te recupereren.

Het aantal ‘militaire vrouwen’ blijft teruglopen tot ongeveer 100. Zo blijft Maria met weinig moedige vrouwen over. Ondertussen is ze zijdelings betrokken bij de oprichting van nieuwe vrouwenbataljons. Op 25 oktober 1917 poogt het 1ste Petrograd vrouwenbataljon het Winterpaleis in Petrograd⁸ te verdedigen tegen de Bolsjeviken. In de bolsjevieke pers worden sensationele artikelen gepubliceerd over het lot van de vrouwen. Er wordt gezegd dat sommigen uit het venster worden geworpen en anderen verkracht. Velen zouden zelfmoord hebben gepleegd als gevolg van de wreedheden die zijn moesten doorstaan. Maar wanneer de Doema een onderzoekscommissie aanstelt om de waarheid te achterhalen blijkt uit het rapport van ene Dr. Mandelbaum dat drie vrouwen waren verkracht en dat er één zelfmoord pleegde. Niemand zou uit het venster geworpen zijn...

ONTBONDEN

Op 21 november 1917 wordt het vrouwenbataljon door het Bolsjevieke Militair Revolutionair Comité officieel ontbonden. Bochkareva keert terug begin 1918 naar Petrograd waar ze door de Bolsjeviken een korte tijd wordt aangehouden. De Roden hebben de intentie om haar te executeren omwille van haar strijd aan de zijde van de Witten, maar ze kan ontsnappen met de hulp van een soldaat die met haar gediend had in het leger van de Tsaar in 1915 en nu de Bolsjeviken kan overtuigen om de executie niet uit te voeren. Maria krijgt een reispas en moet het land verlaten.

Ze vertrekt in april 1918 vanuit Vladivostok per stoomschip naar de Verenigde Staten. Ze vestigt zich in San Francisco en trekt naar New York en Washington om leidende politici te

ontmoeten in een wanhopige poging bondgenoten te vinden tegen de Duitsers en de Roden. Zo ontmoet zij president Woodrow Wilson, die haar wel belooft om er alles aan te doen om het Bolsjevieke bestuur te verslaan maar niet ingaat op de vraag naar militaire steun. Ze reist ook naar Londen en mag op audiëntie bij Koning George V. Door de Britse regering wordt haar financiële steun beloofd om terug te keren naar Rusland. Daar poogt zij een nieuw vrouwenbataljon te stichten, maar dit mislukt. Nadat zij zich in Tomsk heeft gevestigd wordt zij opgepakt. Zij wordt in Krasnoyarsk gedurende vier maanden ondervraagd door de Bolsjeviken. Tegen de bevelen van Lenin in wordt ze door de Sovjet Geheime Dienst (Cheka) ter dood veroordeeld en geëxecuteerd op 16 mei 1920. Lenin heeft haar nadienpostuum in eer hersteld en de agenten van Cheka, die haar terechtstelling hadden bevolen, werden zélf geëxecuteerd omdat ze zijn orders hadden genegeerd. Vandaag zijn vrouwen in het leger de normaalste zaak van de wereld. Honderd jaar geleden was het onbestaande. Bochkareva was ooit als eerste vrouwelijke soldaat in een modern leger en als oprichtster van het eerste Vrouwenbataljon een icoon van de vrouwenrechtenbeweging. Maar vandaag is haar naam haast helemaal vergeten, ook in de kringen van de vrouwenrechtenbeweging.

Jan Breyne

Bibliografie:

- Maria Botchkareva: ‘Yashka: My Life as Peasant, Exile, and Soldier. As told to Isaac Don Levine’ (1919).
- Karel van het Reve: ‘Rusland hoe het was’ (1976, ISBN 90 254 2051 6).
- Susan R. Sowers, USA Army Officer: ‘Women Combatants In World War I; A Russian Case Study’ (2003)
- S.J. Duncan-Clark: ‘A Pictorial History of the Great War’ (1919)
- Lord Edward Gleichen: ‘Chronology of the Great War 1914-1918’ (1918-1920)
- John Keegan: ‘De Eerste Wereldoorlog’ (1998, ISBN 90-467-0384-3)
- H.P. Willmott: ‘De Eerste Wereldoorlog’ (2004, ISBN 90 774 4503 x)
- website Pierre’s Photo Impressions of the Western Front
- website Historiek.net
- Diverse Wikipedia lemma’s in verscheidene talen en andere bronnen.

⁷ Zo beschreef Florence Farmborough de stijl van sommige vrouwen van het bataljon. Farmborough was verpleegster tijdens WO I en schrijfster. Ze schreef o.a. het boek ‘Nurse at the Russian Front’ dat in 1974 verscheen.

⁸ Russische naam voor Sint-Petersburg, dat ook een tijdlang Leningrad werd genoemd

B O E K B E S P R E K I N G

De Dood op de Kemmelberg (100 jaar later) LECTUUR ALS ALTERNATIEVE HULDE

Eind april werd de Slag om de Kemmelberg herdacht. Honderd jaar geleden sneuvelden in één week 10.000 Fransen op die heuvel. De ceremonie aan de Ossuaire was er een van vlaggen, kepies en geweren. En notabelen, dus lofredes. Eindeloos veel kransen verbloemden het wezen van de ossuaire: een massagraf of knekelput. Ja, de schoolkinderen uit Heuvelland en Belle (Fr) deden hun best; en gelukkig was er die schepen uit het Franse grensdorp, die zijn grootvaders herinneringen ophaalde. 'Het is myn (h)erte dat sprèkt...' besloot hij in Frans-Vlaams. Waarna de hymnes weer weerklonken door het malse lentegroen van de Kemmel. Dacht iemand toen aan die kale, zwartgeblakerde landschapsbult van 1918? Of aan de Duitse jongens die er ook achterbleven?

EERBETOON

Het is nooit te laat om te herdenken, of te vroeg. In 1920 publiceerde oud-strijder Adolf Sempf (1896-1949) zijn indrukken van die helse dagen in het boekje *Der Tod am Kemmel*. In lastig leesbare, Gotische letters. In 1968 gaf de VVV West-Vlaamse Bergen een vertaling uit. Óók moeilijk te lezen, want inmiddels onvindbaar. Gelukkig bracht de Elfnovembergroep (Heuvelland) een nieuwe vertaling uit n.a.v. 90 jaar Slag van de Kemmelberg: *De Dood op de Kemmelberg*. Die versie is nog steeds voorradig. Met grote twijfels sloeg ik het werkje open, pas terug van het schouwspel aan de Ossuaire. En ik ben blijven lezen. Een aanrader, een eerbetoon aan de knekels van vriend en vijand. Beter dan welke krans of hymne ook.

SOBER EN VERZORGD

De uitgave is sober maar verzorgd, met de originele tekst naast de vertaling: links Duits, rechts Marieke Demeesters vertaling. Dat vertraagt het lezen, maar verdiept de indrukken. De taal is nu eens poëtisch, dan weer zakelijk

beschrijvend. Soms hoogdravend romantisch, patriottisch, maar stilaan sijpelen heimwee en ontgoocheling in. De dreiging van een zinloze, gewelddadige dood knaagt.

Gedateerde lectuur? Ja. Grote literatuur? Neen. En toch erg de moeite als je 't in zijn tijd kadert. Je voelt hoe uniek en eerlijk dit getuigenverslag is, uit eerste hand, van een jongeman die wil leven, en elke dag als de laatste vreest. Bovendien nu eens van een 'vijand', de latere verliezer. Plekken als Rozenberg, Rossignolhöhe en Douvehoeve (Mesen) maken het geheel goed herkenbaar.

FRAGMENT...

De vroege morgen zag wolken vliegtuigen in de lucht. Zoemend spiraalden ze boven elkaar omhoog. (Surrend schraubten sie sich auf einander.) Brommend weken ze zwevend weer uiteen. (...)

Duizend dagen, duizend nachten – hoe lang al lagen we in de loopgraven – de loopgraven van het slagveld en van het loopgravengevoel in onze ziel. Wat betekenden voor ons uren, dagen, maanden, jaren? Wijzelf waren tijdeloos,

we kenden ze niet meer, er was alleen ons hunkeren naar een verleden, dat beter was geweest en dat we ook nu wilden.

Der Tod am Kemmel (tweetalig D-NL), 112 blz. is te koop bij de Elfnovembergroep. E-mail uw naam en postadres naar 11nov.org@gmail.com en maak 19€ over op BE91 5230 8061 6876 (BIC TRIOBEBB).

Ossuaire Kemmel 2018 (foto G. Spillebeen)

Geert Spillebeen

T E N T O O N S T E L L I N G

EEN DROOM AAN FLARDEN

De Grote Oorlog door de ogen van Leo Yperman

Leo Yperman is pas 27 jaar wanneer hij op 14 oktober 1918 dodelijk getroffen wordt door een granaatscherf.

In 1914 is deze jonge Slijpenaar priester-student. Op 14 oktober "als de hoogmis klopte" vertrekt Leo samen met twee oudere broers richting Frankrijk. Niets te vroeg want op 16 oktober bereiken de Duitse Ulanen zijn dorp. Een dag later is Slijpe helemaal bezet door het Duitse leger. De moeder van Leo en de zussen volgen het voorbeeld van de andere dorpelingen en vluchten naar Brugge. In het bezette Brugge zal ze amper nieuws ontvangen over haar zoon en hem nooit meer terug zien.

In mei 1915 wordt Leo opgeroepen en drie maanden later vertrekt hij naar het kamp van Auvours (nabij Le Mans) om er te worden opgeleid tot brancardier. Acht maanden later, op 15 april 1916, moet hij naar het front in Vlaanderen.

DAGBOEK

Vanaf de eerste dag van zijn vlucht uit Slijpe houdt Leo dagboeknotities bij en schrijft hij voortdurend brieven en kaartjes naar familieleden en vrienden. Die dagboeknotities en brieven geven ons een goed beeld van de erbarmelijke levensomstandigheden aan het front. Zo zien we de toestand jaar na jaar verslechteren.

Vanaf eind 1916 wordt het eten eentonig: "Wat is ons keukentje veranderd" laat hij zich ontvallen. Het leven in de loopgraven is hard: ongedierte, modder en water, de stank van uitwerpselen, verrot voedsel en lijken maken veel soldaten ziek. Zich kunnen wassen wordt als luxe ervaren. Door de lange marsen naar het front slaat de vermoeidheid steeds meer toe. De desolate landschappen, verwoeste huizen, boerderijen en kerken, demoraliseren.

Vanaf 1917 worden de dode kameraden geteld, begraafplaatsen van Belgische soldaten bezocht. Honger, koude, ontbering primeren. De beschrijving van de gewonde en dode jongens die hij als brancardier moet helpen tarten de verbeelding. "Schrikkelijke oorlog!" schrijft hij en toen hij koningin Elisabeth in l'Océan zag: "In haar kostuum van infirmière had zij het

Leo in uniform van brancardier-seminarist

uitzicht van een eerste-communicante!"

Zijn vele bezoeken aan vrienden en familie achter het front worden in detail beschreven en twee keer geniet hij van 'grote rust' en trekt via Parijs naar Lourdes. Zijn geloof is zijn houvast al steekt de twijfel af en toe de kop op. Hij sympathiseert met de Vlaamse zaak, spreekt over Cyriel Verschaeve alsof het een heilige betrof, maar observeert, kijkt vanop afstand maar blijft aan de zijkant staan. In zijn dagboeknotities wordt AVB/BVK in 1917 vervangen door AVV/VVK.

VOOR VLAANDEREN

Wanneer het Belgisch leger op het einde van de oorlog voor het eerst volwaardig mee in het offensief trekt met de geallieerden en Leo terug aan het front is, is hij voor het eerst in vier jaar bang. Hij vreest voor zijn leven. Zijn zorgvuldig geschreven brieven op mooi briefpapier, moeten plaats maken voor haastig geschreven briefjes, kladjes zelfs. Wanneer hij op 14 oktober 1918, geholpen door een Duitse krijgsgevangene, een gewonde wegdraagt, ontploft op korte afstand een granaat. De Duitser is op slag dood en Leo is levensgevaarlijk gewond aan de rug en de ingewanden. Hij wordt overgebracht naar het hospitaal l'Océan in De Panne. Vanop zijn draagberrie schrijft hij: "Mijn teergeliefde moeder, zusters, broeders, ik omhels u allen. Als ik sterf 't is voor Kristus. 't Is voor Vlaanderen... Ik sterf gaarne voor Jezus!" Zijn laatste rustplaats is de militaire begraafplaats van De Panne.

Aan de hand van fragmenten uit zijn dagboeken en brieven, authentieke voorwerpen en beklijvende foto's schetst de tentoonstelling van Slijpe (zie hieronder) op een indringende manier zijn leven aan het front en zijn contacten met familie en vrienden en het thuisfront. Naast familiefoto's komen de meeste illustraties uit de rijke fotocollectie van IFFM.

Een aantal thema's wordt extra geïllustreerd met aquarellen van Jules Yperman (1894-1983). Jules vecht vier jaar lang aan het IJzerfront. Deze begenadigde kunstenaar houdt net als Leo een dagboek bij en maakt tekeningen in een oorlogsalbum. Zijn nakomelingen schonken recentelijk dit unieke materiaal aan het Kenniscentrum IFFM.

Beide naamgenoten hebben elkaar blijkbaar nooit ontmoet!

In het kader van tentoonstelling van 2 juli tot 11 november 2018 in de Sint-Niklaaskerk van Slijpe, deelgemeente van Middelkerke

Dagelijks vrij toegankelijk van 10u tot 18 u.

M-Christine Zwaenepoel

De vernielde dorpskerk van Slijpe

O O R L O G E N H A I K U

HAIKU'S VOOR VREDE

De voorbije 4 jaar hebben wij op tal van manieren de herinnering aan WO I levendig gehouden en momenteel zijn we in de aanloopfase naar 11 november 2018. Het hoeft voor leden van VIFF weinig uitleg hoe waardevol en belangrijk al deze herdenkingen zijn voor het collectief geheugen van de mens.

JULES

In deze periode heb ik heel vaak moeten denken aan mijn grootvader Jules Leroy. Jules, geboren in Zonnebeke in 1894, werd 18 jaar op het ogenblik van de algemene mobilisatie en was er dus van af de eerste dag bij om de Belgische troepen te vervoegen. Ik herinner mij nog levendig de getuigenissen die hij bracht voor zijn kinderen en kleinkinderen; heel vaak op winterse avonden, wanneer de familie in Voormezele verenigd was rond de 'Leuvense stove'. Wij hadden het geluk van grootvader heel lang in ons midden te hebben gehad en kregen dan ook de kans om op al die verhalen en anekdotes terug te komen als we wat meer inzicht en begrip hadden van wat WO I qua impact en gevolgen voor onze streek en haar bewoners met zich meebracht. Dankzij een uitgebreide reeks fotoreportages heb ik mijn steentje kunnen bijdragen om zijn getuigenissen levendig te houden voor mijn kinderen en kleinkinderen; 100 jaar mondelinge overdracht kregen vorm in woord en beeld.

Jules Leroy, grootvader van Daniël

CREATIEF MET TAAL

Vandaag de dag probeer ik onze Vlaamse jeugd nog te motiveren en te stimuleren om creatief bezig te zijn met taal; of beter gezegd met talen. Sinds 2009 ben ik organisator en coördinator van een haikuwedstrijd voor alle secundaire scholen in Vlaanderen en Oost-België. Een haiku is een Japans kortgedicht, bestaande uit 17 lettergrepen en geschreven in drie opeenvolgende regels (5-7-5), waarbij telkens een element van de natuur (fauna, flora, een verwijzing naar de seizoenen) en een zintuiglijke waarneming uitgedrukt worden. De haiku, hoe kort die ook is, richt zich tot de essentie van het leven. Wist u dat er ook tijdens WO I haiku's geschreven werden? Na de reeks "In Vlaamse Velden" kregen wij spontaan een reeks haiku's binnen die 'leed en verdriet van het zinloos geweld' als thema naar voren brachten. Stilaan groeide het idee om vanuit de haiku een vredeswens of vredesboodschap te formuleren.

GINKGO PROJECT

Twee jaar terug had ik de eerste babbels met onze eregouverneur Paul Breyne, vriend en dorpsgenoot van mijn grootvader Jules. Later volgden gesprekken met Piet Chielens en het educatief team van IFFM onder de deskundige vleugels van Filip Deheegher. Vandaag staan we aan de vooravond van het GINKGO-project "Haiku's voor Vrede". De Ginkgo Biloba is een Japanse notelaar, de eerste plant die opnieuw ontsproot na de atoombom op Hiroshima. De Ginkgo staat als symbool voor de weerbaarheid van mens en natuur. Op 16 oktober 2018 geven wij in Ieper de kick-off voor dit project waarbij leerlingen secundair en volwassenenonderwijs in 5 talen (Nederlands

tweede taal; Frans; Engels; Duits en Spaans) een vredeswens of vredesboodschap kunnen insturen in de vorm van een haiku. Het is de bedoeling van die dag, naast een algemene inleiding over de haiku en een wandeling op de Ieperse vestingmuren, de taalleerkrachten ook te laten proeven van deze creatieve schrijfoefening. Naast het IFFM, de Franse en Japanse Ambassade, zijn er ook nog EDT (het platform voor Europese talen) en de lerarenverenigingen voor de 5 genoemde talen die hun schouders onder dit GINKGO-project willen steken.

Daniël Leroy

I N T E R V I E W

De verstilde blik van fotograaf Peter Dekens op de Ypres Salient

SHAKY GROUND

Peter Dekens

Als documentair fotograaf werkte Peter Dekens, geboren in Kortrijk, meer dan twee jaar lang aan een fotoreeks over sporen in het heden die verwijzen naar de Eerste Wereldoorlog in de Ieperboog. Het project Shaky Ground kreeg vorm in een fotoboek en mogelijk ook in een tentoonstelling. "Hoewel de bovengrondse sporen zo goed als verdwenen zijn, heb ik op een heel suggestieve en verstilde manier de vreselijkheid van WO I naar voren proberen te brengen", zegt Peter Dekens.

Wie is Peter Dekens?

P.D.: "Ik ben geboren in Kortrijk en heb daar tot mijn 18de gewoond. Ik heb dan gestudeerd in Gent aan St.-Lucas. Daar heb ik 15 jaar gewoond. Daarna ben ik naar Antwerpen verhuisd en ik woon ondertussen in een bosrijke omgeving in Schilde. Eigenlijk ben ik dus verder gaan wonen van West-Vlaanderen. Negen jaar geleden, op mijn 41ste, ben ik met een tweede studie van start gegaan als documentair fotograaf. Ik heb 4 jaar deeltijds in Den Bosch gestudeerd. Het was eerst wel wat wennen, omdat Nederlanders heel direct zijn. Maar ik heb heel veel van hen geleerd, moet ik zeggen, zeker op vlak van directheid, aanpak van de dingen, het commerciële oog. Alleen die mondigheid heb ik nooit overgenomen. In België is er toch

een verschil van aanpakken. Nu nog komen we maandelijks met een clubje oud-studenten samen om elkaars werk te bespreken, en dit gaat er soms scherp aan toe. Maar het is zó verrijkend."

Van huis uit ben je grafisch vormgever. Vanwaar je interesse voor documentaire fotografie?

P.D.: "Ik zocht al jaren iets anders om minder achter die computer te zitten en om mijn ei kwijt te kunnen. Na mijn studie grafische vormgeving ben ik 8 jaar in Brusselse reclamebureaus gaan werken als *art director*. In 1998 ben ik van start gegaan met een eigen webdesignbureau en had er tot 4 mensen in dienst. Ik heb die job lange tijd beoefend, maar ik zocht een discipline die toch iets minder snel evolueerde. Als webdesigner moet je je continu bijscholen op technisch vlak en ik vond het net als reclame allemaal iets te vluchtig. Een website van bv. 3 jaar oud lijkt al snel iets prehistorisch. Nu, ik heb nooit op de golven van trends en hypes gesprongen, en gelukkig, anders zou ik het nog minder lang uitgehouden hebben. In de fotografie ligt dat helemaal anders. In de documentaire fotografie ken ik mensen die nog steeds analoog werken, en dat kan gelukkig nog. Ikzelf werk digitaal, zoals vrijwel iedereen, maar ik mis toch een beetje dat contemplatieve en verstillende. Vandaar dat ik het dan meer binnen mijn thema's zoek, de manier hoe ik werk. Ik realiseer dus langlopende projecten waar ik zoveel tijd voor neem als ik wil. Trouwens, fotografie zie ik enkel als een middel en niet als een doel. Op plaatsen rond de Ieperboog komen, is voor mij veel belangrijker dan het maken van de foto's zelf. Ik wil de wereld beter leren kennen door mijn fotografie. Een fototoestel laat je toe op plaatsen te komen, waar je anders nooit binnen zou geraken. Dat is het mooie ervan."

WERELD VOL DUISTERNIS

Welke projecten heb je tot nog toe gerealiseerd?

P.D.: "Mijn eerste project *Touch* ging over een blindgeboren jongen, Stijn. Hij was toen 23 jaar en woonde in een appartementje in Brussel. Toen ik bij hem thuis kwam, opende hij zijn voordeur en zag ik een zwart gat achter hem. Voor een ziende is dit natuurlijk een vreemde ervaring. Toen ben ik op het idee gekomen om zelf geen licht te gebruiken als fotograaf. Ik dacht: als hij geen licht nodig heeft, dan heb ik dat ook niet nodig. Zo ontstonden de eerste foto's tijdens een paar lange winteravonden. Het mooie was, dat al die foto's achter elkaar geplaatst werden in een leporello (accordeonboek). Als kijker voelde je je in het boek a.h.w. opgenomen in zijn wereld, een wereld vol duisternis, maar een wereld die voor hem even normaal was als die van ons. Hij doet alles wat wij doen thuis, maar in de duisternis. Een impressie krijg je op <https://www.peterdekens.com/touch>.

Mijn tweede project *(Un)expected* ging over rouwverwerking bij nabestaanden van zelfdoding. Het was tegelijk een heel persoonlijk verhaal: het maakte deel uit van de verwerking van de dood van mijn moeder, die in 2008 uit het leven stapte. Ik heb toen een aantal mensen benaderd die hetzelfde meegemaakt hadden, zelfdoding van een geliefde, een kind, een moeder van 4 kinderen. Het boek bestaat uit zwart-witbeelden van straten in West-Vlaanderen, a.h.w. de buitenkant. In dat grotere boek zitten 5 kleinere boekjes in kleur, die telkens het verhaal vertellen van hoe die mensen omgaan met rouw. Het boek heeft toch iets losgemaakt, omdat het op een totaal andere manier omgaat met het gegeven zelfdoding. Na 3 maanden was het boek zelfs volledig uitverkocht. Mij heeft het geholpen, om alles een plaats te geven in mijn leven en er ook op een meer rationele manier mee om te gaan. Je moet weten, dat je als kind van een aan suïcide overleden ouder, 7 keer méér kans maakt om zelf ooit zo te sterven. Dat maakte me heel erg angstig. Foto's zijn te bekijken op: <https://www.peterdekens.com/unexpected>."

Heb je een relatie met de Westhoek of de Ypres Salient? Wat was de aanleiding van het project *Shaky Ground*?

P.D.: "Mijn relatie is vrij minimaal. Wat ik echter als 12-jarige jongen meegemaakt heb, vergeet ik nooit. Op 31 mei 1979 ben ik met mijn ouders en grootouders halsoverkop naar leper gegaan, omdat de obus, die een neef wilde ontmantelen, ontploft was. Dit staat nog steeds op mijn netvlies gebrand. Ik herinner me nog de details in die livingruimte van hoe de familie reageerde. Ik vind het belangrijk om vanuit een persoonlijke aanleiding een project op te starten. Het maakt me veel meer

Versplinterde bomen, Passendale

verbonden. Hoe meer je een link hebt met het onderwerp, hoe intenser je ermee omgaat. Je wil alles zoveel mogelijk begrijpen. Ik wilde trouwens ook al lang een project beginnen over de leperboog. Een paar jaar eerder was dat nog niet voldoende rijp en ben ik er toen ook mee gestopt. Je moet de dingen beginnen te zien en voelen, en ik was daar nog niet klaar voor. Pas vijf jaar later nam ik de draad weer op, vanuit beelden die ik daarvoor had gemaakt."

VANUIT DE BUIK

Hoe moeten we de titel *Shaky Ground* interpreteren?

Wat is er te zien in het nieuwe fotoboek?

P.D.: "*Shaky Ground* komt uit een tekst, die ik had geschreven in het Nederlands en dan vertaald werd naar het Engels. Het contrast tussen *Shaky Ground* en de heel verstillende beelden vond ik ook wel interessant. *Shaky Ground* staat voor wat er zoal in de wereld gebeurt (gespieerde taal van enkele grootmachten, de brexit ...), maar evenzeer voor wat daar op de frontlijn is gebeurd. De gebeurtenissen van '14-'18 kunnen we ons zelfs

niet met de grootste fantasie voorstellen: het leed, de angsten, de pijn, het verdriet, maar evenzeer de vriendschappen en verbondenheid. Dat wil ik de kijker doen voelen in het boek. Het boek moet zich eerder in je hoofd afspelen dan letterlijk te tonen.”

Er zijn al ontelbare boeken gemaakt met foto's over WO I. Wat maakt Shaky Ground anders?

P.D.: “Eigenlijk begin ik steeds op dezelfde manier met beelden te maken zoals iedereen. Al heel snel voel ik echter een noodzaak, om mijn subjectieve verhaal te vertellen aan de hand van de realiteit. Ik probeer eerst te experimenteren en op een onbezonnen manier beelden te maken, vanuit de buik. Je gaat overdag op stap, dan eens 's avonds of 's nachts en dan begin je andere dingen te zien. Ik ga ook heel vaak terug naar diezelfde plaatsen. Die beelden laat je dan even achter je en bekijk je pas veel later, na een ander visueel experiment. Ook praten met mensen opent telkens nieuwe invalshoeken. Op een bepaald moment maak je keuzes en ga je er dieper op in, waarna je opnieuw gaat fotograferen. Uiteindelijk kom je tot iets wat zo persoonlijk is, dat het onvermijdelijk iets anders wordt dan wat je al gezien hebt. Het vraagt echter veel tijd voor je dat ziet en de juiste keuzes maakt. Net zoals de foto's van mijn eerste boek *Touch* had ik één foto gemaakt. Eigenlijk was het een experimentje. Uiteindelijk zijn alle beelden op dezelfde manier gemaakt. Dat soort zuiverheid trekt je in een wereld die zo anders is.

Ik gebruik bv. ook altijd maar één lens, een 50 mm. Die beperking heb ik tijdens een stage bij Carl De Keyser geleerd en ik ben dat blijven doen. Het voelt als een bevrijding om je te ontdoen van ruis. Mijn beelden zijn bovendien heel eenvoudig opgebouwd. Dat maakt ze ook weer sterker, als ze naast elkaar komen te staan.”

Mijnkrater op Bellewaerde Ridge, Zillebeke

Hoe ben je sites, voorwerpen, personen ... op het spoor gekomen?

P.D.: “Eigenlijk door rond te dwalen en te praten met mensen die me altijd wel een tip gaven. Vaak kom ik naar Ieper, heb een waslijst van dingen die ik wil fotograferen, en dan zie ik het soms niet meer. Door een toevallige samenloop van omstandigheden kom ik toch weer thuis met interessante beelden. Ik sta open voor het toeval en het *go with the flow*-gevoel vind ik zalig. Als je ergens lang bent of meerdere keren terugkeert, zie je de dingen plots helemaal anders. Het gevoel van 'ik zie het even niet meer' zorgt uiteindelijk weer voor een creatieve uitweg. Zoals ze zeggen dat verveling bij kleine kinderen ook tot zoiets leidt, dat vind ik belangrijk om te behouden. Ik heb natuurlijk meestal geen nieuwe objecten en plaatsen gevonden, maar door ze anders te bekijken en in beeld te brengen, krijg je de indruk, dat het wel nieuwe dingen en plaatsen zijn.”

Het project is méér dan een boek. Wat valt er nog te verwachten?

P.D.: “Het fotoboek is heel belangrijk voor veel fotografen. Reeds jaren bestaat er wereldwijd een nichemarkt met het fotoboek als object. Ik heb het niet over *coffee table books* van bekende topfotografen, maar over de onderstroom van fotoboeken die duizenden liefhebbers bindt. Dit is dan ook een belangrijke markt. Doordat ik projecten met inhoudelijke thema's initieer, merk ik evenwel dat ik meerdere doelgroepen kan boeien, in dit geval evenzeer mensen met interesse voor WO I. Dat is ook verrijkend voor mezelf. Je verdiept je een aantal jaar in een thema en leert er heel wat over. Het fotoboek alleen is dus niet voldoende, maar vormt wel het uitgangspunt. Ik hoop uiteraard ook op een tentoonstelling in november. Er zijn gesprekken lopende.”

MEERLAGIG

Is er ook tekst voorzien?

P.D.: “Tekst is eigenlijk even belangrijk als het beeld, ondanks het feit dat het boek maar een fractie tekst bevat. De tekst heeft hier als functie de beelden te versterken. De woorden willen de kijker in een toestand brengen waarbij het boek zich in zijn hoofd afspeelt, waarbij hij de oorlog a.h.w. een beetje herbeleeft. Het meerlagige boek is wat mij betreft evengoed bestemd voor WO I-kenners, als voor de jonge generatie die er niet vertrouwd mee is. Er komt uitleg bij de meeste beelden en iedere lezer zal er zich zeker verbonden mee voelen. Het mooie is, dat alle beelden een andere betekenis en invulling krijgen naargelang de kijker.”

Boomschijf met inslagsporen, In Flanders Fields Museum, Ieper

Hoe wordt het project gefinancierd?

P.D.: “Al mijn boeken worden gedeeltelijk gefinancierd d.m.v. crowdfunding. Voor *Shaky Ground* liep die tot 30 mei. Het is altijd erg spannend of je het beoogde bedrag bij elkaar haalt, maar het is gelukt. Ik heb 17.000 euro nodig voor het project: 7.500 euro eigen middelen/alternatieve fondsen en de rest via crowdfunding. Dit omvat het drukken en binden, vormgeving, vertalingen, fee voor het crowdfundingplatform e.a. Realisatie vindt plaats in de zomer, voorstelling eind september 2018 op UNSEEN in Amsterdam. En misschien ook nog een boekvoorstelling in de buurt van Ieper?”

Welke foto is jou persoonlijk het meest bijgebleven?

P.D.: “De zwart-witbeelden heb ik meestal ‘s avonds gemaakt en die staan voor mijn persoonlijke beleving in de Ieperboog. In het begin ben ik hiermee van start gegaan, omdat er een soort donkerte was. Niet alleen letterlijk, maar ook het gevoel, toen ik er in het najaar van 2016 mee van start ging. Ik ben toen dingen gaan fotograferen, die voor mij verwezen naar foto’s van de Eerste Wereldoorlog, maar die er soms niks mee te

maken hadden. De flinterdunne boompjes bv. zijn boompjes op het speleplein aan het Memorial Museum Passchendaele 1917 in Zonnebeke. Het zwart-witbeeld verwijst naar WO I-foto’s van de zgn. *splintered trees*. Deze mix tussen het subjectieve en objectieve wil ik bereiken. Zo kan ik de kijker meenemen in een wereld die er eigenlijk niet meer is, maar de beelden die we kennen van WO I zijn zo erg op ons netvlies gebrand.”

Wat hoop je met het project te bereiken?

P.D.: “Het klinkt naïef, maar ik wil één van die druppels zijn om de herinneringen levendig te houden, en huidige en jonge generaties steeds duidelijk te maken, dat zoiets vreselijks nog steeds kan gebeuren, als we niet opletten. Ik besef maar al te goed, dat het in de aard van de mens ligt, om steeds opnieuw dezelfde fouten te maken. We zijn het alle doden van WO I en WO II op zijn minst verplicht om te herinneren. Met dit project wil ik helemaal geen politieke *statements* maken, maar ik weet zeker dat een sterk en verenigd Europa op zijn minst de goede richting is. Dat het allemaal niet zo eenvoudig is, weet ik ook, maar wat hebben we anders?”

Marc Dejonckheere

Voorbestelling van het boek kan nog via de webshop op de website www.peterdekens.com. Er zijn nog enkele van de bijna uitverkochte ‘Limited Special Edition’: een gesigineerd en handgenummerd boek + fotoprint (keuze uit 12 foto’s) voor slechts 50 euro (in een beperkte editie van 75 exemplaren).

Bunker op Site John McCrae, nabij Essex Farm Cemetery

O N T R O E R P A R C O U R S

THE WAR OF THE WOOLFS

De naam Woolf – in het bijzonder Virginia – is maar moeilijk uit de literatuur weg te denken. Het was het lot van Leonard de echtgenoot van Virginia te zijn, wat maakt dat zijn eigen werk – naast enkele koloniale romans grotendeels eerder theoretisch politiek-essayistisch van inslag – minder in de belangstelling kwam (komt) dan het literaire proza van zijn vrouw. De bewering dat het oeuvre van Virginia er niet in die mate gekomen was zonder zijn zorgende en trouwe aanwezigheid tijdens haar talrijke psychische crises, is echter nauwelijks overdreven. Beiden maakten de jaren van de Eerste Wereldoorlog mee, Virginia hield er fragmentarische dagboek aantekeningen over bij, Leonard verwerkte de indrukken uit de desastreuze periode in zijn autobiografische geschriften.

DRAMATIS PERSONAE: VIRGINIA...

Na de dood van zijn eerste vrouw, Harriet Thackeray, in 1875, trouwde Sir Leslie Stephen een tweede keer, nu met Julia Jackson. Uit dit huwelijk werden vier kinderen geboren: Vanessa, Thoby, Virginia (1882-1941) en Adrian. Samen met Laura, dochter uit zijn eerste huwelijk, en de drie kinderen uit het eerste huwelijk van Julia Duckworth (geb. Jackson) (George, Stella en Gerald Duckworth) was het een behoorlijk uitgebreid gezin dat het nummer 22, Hyde Park Gate in Londen bewoonde maar de zomers in St. Ives (Cornwall) doorbracht. Het leven van Virginia werd al vroeg getekend door een aantal ingrijpende gebeurtenissen (de dood van haar moeder in mei 1895, van haar halfzus Stella in 1897, van haar vader in 1904, van haar broer Thoby in 1906) die van haar een psychisch erg kwetsbare vrouw hadden gemaakt. Haar hele verdere leven zou een voortdurend balanceren zijn op de grens van zinnig en krankzinnig. In 1912 was ze uiteindelijk ingegaan op het huwelijksaanzoek van Leonard Woolf (1880-1969), tot dan toe ambtenaar in Ceylon (Sri Lanka), met joodse roots en later auteur, recensent en uitgever. Na een eerste zelfmoordpoging met een sprong uit een raam en een tweede met een overdosis van het slaapmiddel Veronal in september 1913, stapte ze op vrijdag 28 maart 1941 nabij haar woonplaats Monk's House in Rodmell (East Sussex), de zakken van haar jas met stenen verzwaard, de rivier de Ouse in. Drie weken later pas werd haar lichaam teruggevonden.

... EN LEONARD WOOLF

Marie Goldstücker (geb. de Jongh), jeugdige weduwe van 27 en kinderloos, hertrouwde in 1875 met Solomon Rees Sidney Woolf. Na het overlijden van de eerste baby ontsproten nog negen kinderen uit de verbintenis. *Leonard Sidney Woolf* werd in 1880 de derde nakomeling. Net geen negentien, bood hij zich bij de universiteit in Cambridge aan. Hij werd er lid van de Cambridge Conversazione Society, alias The Apostles, de elite debatclub met zijn oorspronkelijk twaalf leden (apostelen!) en de kiem van wat de Bloomsburygroep zou worden. Via Thoby, broer van Virginia, en Apostle, kwam Leonard in contact met de Stephens. Op 19 november 1904 vertrok hij als *civil servant* naar Ceylon. Op 11 juni 1911 stond hij in Folkestone weer op vaderlandse bodem. Ging hij na zijn vakantie nog terug? De twijfel was groot... er wachtte hem immers een belangrijke bevordering in de kolonie. Tegen mei 1912 moest hij de knoop doorgehakt hebben. Hij had echter zijn zinnen op Virginia Stephen gezet en nam ontslag bij de koloniale dienst. Op zaterdag 10 augustus 1912 werd het huwelijk gesloten... Na de dood van Virginia begon Leonard een relatie met de gehuwde kunstenares Trekkie Parsons die tot aan zijn dood in 1969 zou duren.

VIRGINIA'S DAGBOEKEN 1915-1919

Tussen 1915 en 1941 vulde Virginia dertig dagboeken. Binnen het bestek van dit artikel maken we gebruik van de eerste zes daarvan, geschreven in Richmond, toen nog een landelijke plaats nabij Londen (The Green en Hogarth House) en Beddingham, East Sussex (Ash(e)ham House) [Leonard spelt het zonder "e"] tussen januari 1915 en december 1919. De continuïteit van de aantekeningen is afhankelijk van haar sterk wisselende psychische gesteldheid. Virginia schreef overigens geen oorlogsdagboeken, ze schreef, in de periodes dat haar geestelijke gezondheid dit toeliet, dagboeken in tijden van oorlog, geen frontberichten maar thuisfrontberichten: over de oorlog zelf kan ze niet schrijven, zegt ze, want daar weet ze niets van af. Hoe in haar zuidoostelijke deel van de *Sceptred Isle* het drama van het westelijk front voelbaar was, dit is haar

onderwerp, wat ze vernam, wat ze zag, hoe haar drukke sociale leven door de omstandigheden werd geteisterd.

Voor 1914 zijn er geen notities: Virginia leed nog onder de gevolgen van haar poging tot zelfdoding uit het najaar van 1913 en eigenlijk zou ze pas na een periode van drie jaar met de vele ups en downs van een manische depressie weer min of meer normaal functioneren. Het eerste dagboek vangt aan op 1 januari 1915 en houdt met maandag 15 februari alweer op. Haar toestand evolueerde dermate slecht dat ze zelfs in een coma raakte en er andermaal een beroep op professionele hulp diende gedaan. Van schrijven kon er dus al helemaal geen sprake zijn, meteen de reden waarom ook 1916 ertussenuit valt. Met een aantekening voor vrijdag 3 augustus 1917 begint deel twee dat doorloopt tot 6 oktober van hetzelfde jaar. Deel drie bestrijkt de periode van 8 oktober 1917 tot 3 januari 1918. Deel vier bevat notities van 4 januari tot 23 juli 1918. Het vijfde deel loopt van 27 juli tot 12 november 1918. Deel zes: 16 november 1918 tot 24 januari 1919.

HET IS NU ÉCHT BEGONNEN

Zaterdag 1 augustus 1914 was een van die warme dagen in een fijne zomer. Na een fikse duik in zee bij Seaford kwam Leonard weer boven water en keek recht in het gezicht van een forse man. “Weet je dat het oorlog is?” vroeg die. Hij bleek een Londense politiemans te zijn en hij had net te horen gekregen dat zijn vakantie voortijdig voorbij was. “Zo vernam ik dat aan de negentiende-eeuwse beschaving een einde was gekomen”, schrijft Leonard in “*Beginning Again*”, het derde deel van zijn autobiografie. De Woolfs verbleven in die periode in Asheham House, Beddingham, een plaatsje in de buurt van Lewes (East Sussex). Het was dan ook uit Lewes dat het nieuws moest komen, want geen auto, bus, telefoon of krantenwinkel in het dorp in die tijd (“*we leefden hier in Asham nog altijd in de 19de eeuw...*” L.W.) Zes kilometer, te voet of met de fiets, naar het stadje om aan postkantoor of station samen met anderen uit te kijken naar opgehangen berichten en te vernemen dat het nu écht begonnen was...

De oorlog, maar ook de precaire mentale toestand van Virginia, zou hun leven de komende vier jaar grondig beheersen: “*Virginia’s ziekte nog daar gelaten, waren de vier jaren van de wereldoorlog de akeligste van mijn leven*”, noteert Leonard.

Vier verpleegkundigen zijn daar na de poging tot suicide van september 1913 in het nummer 38 aan het Londense Brunswick Square (ze was daar in 1911 met haar broer Adrian, met Duncan Grant en John Maynard Keynes komen wonen; later kwam Leonard Woolf er ook bij) waar ze de overdosis had genomen: twee voor de dagshift, twee voor de nachtschift. De behandelende artsen stemmen ermee in dat ze omwille van de landelijke rust midden november 1913 naar Asheham House verhuizen met

nog slechts twee verpleegsters. Eind februari 1914 vertrekt ook de laatste. Na een verblijf van drie weken in St. Ives (met herinneringen aan een gelukkige jeugd in Cornwall) zijn ze op 1 mei 1914 weer in Asheham en maken plannen om in augustus voor een maand naar Northumberland te reizen. Wanneer ondertussen de oorlog uitbreekt, rijzen er twijfels omtrent de opportuniteit van de onderneming, maar toch vertrekken ze op 7 augustus naar Wooler en reizen op 4 september door naar Coldstream. Allerlei geruchten over de oorlog doen de ronde; iemand vertelt hoe hij, wachtend in het station in Newcastle, treinlading na treinlading Russische soldaten voorbij had zien komen, compleet met pelsen mutsen en geweren, op weg naar het zuiden van het land en zo verder door naar Frankrijk. Hardnekkige geruchten blijkbare, want ook Siegfried Sassoon noteert in zijn “*Memoirs of a Fox-Hunting Man*”: “*Iedereen had de mond vol over de honderdduizend Russen die onderweg naar Frankrijk verondersteld waren door Engeland te zijn gepasseerd.*”

Midden september zijn de Woolfs terug in Londen en op zoek naar een geschikte woning, weg van de stedelijke drukte voor Virginia en toch niet al te ver van het stadscentrum verwijderd voor Leonard. Hogarth House aan Paradise Road in Richmond, valt bijzonder in beider smaak, is helaas niet instapklaar maar toch huren ze het vanaf begin 1915 met de bedoeling er in de loop van maart hun intrek te kunnen nemen. Tot zolang zijn kamers op het nummer 17 aan The Green, eveneens in Richmond, hun voorlopige onderkomen. De *landlady* is de Belgische mevrouw le Gry. Leonard beschrijft haar als “*een extreem vriendelijke, mollige, drukdoende deugniete.*”

Op 1 januari 1915 valt er al een oorlogsfeit te melden: het slagschip *HMS Formidable* is die morgen door een Duitse onderzeeër gekelderd, een 600-tal mensen verliezen het leven... Hoe een gewone zaterdag verloopt, vat Virginia samen in haar aantekening van 2 januari 1915: “*Als gevraagd zou worden een voorbeeld te geven van een doorsnee dag in ons leven, dan zou ik deze kiezen. We ontbijten; ik maak wat afspraken met mevrouw le Gry. Ze klaagt over de reusachtige eetlust van de Belgen en hun voorkeur voor voedsel gebakken in boter (...). De [Belgische] graaf, die met kerst bij hen [het gezin le Gry] had gegeten, wou, na varkensvlees en kalkoen, nog een derde soort vlees. Daarom hoopte mevrouw le Gry dat de oorlog snel over zou zijn. Als zij als vluchtelingen zoveel eten, hoe moet het er dan bij hen thuis aan toe gaan, vraagt ze zich af. Daarna schrijven wij wat, lunchen en lezen de kranten waarbij we het erover eens zijn dat er geen nieuws is.*” De hond moet nog uitgelaten worden en zaterdag is ook inkoopdag. Het is erg druk in de winkels maar Virginia opteert voor die waar minder volk staat en waar je wellicht wat meer betaalt. Dan volgt thee met honing en room waarna Leonard zijn teksten uittikt. De hele verdere avond brengen ze met lectuur door en dan gaan ze slapen.

Inderdaad een doorsnee dag, de gewone dingen, wat roddeltjes, niets spectaculairs.

Op dinsdag 5 januari 1915 komen de Belgen nog eens aan bod: *“Beneden spelen de Belgen kaart met vrienden, en babbelen, babbelen, babbelen – terwijl hun land verwoest wordt. Ze hebben overigens niets anders te doen.”*

Midden februari echter, krijgt Virginia weer de gekende symptomen van hoofdpijn, slapeloosheid en onophoudelijk praten tegen personen die er niet zijn. Onmiddellijk moet verpleeghulp aanrukken en de verhuis naar Hogarth House versneld want het was geen optie de kamers bij mevrouw le Grys tot verpleeginstelling om te vormen. Die overlast kon de andere logés maar beter bespaard worden. Tegen het einde van de zomer 1915 kan het weer zonder bijzondere zorg en in het ruraal gelegen Asheham House...

Eind maart 1917 kochten de Woolfs een kleine drukpers die ze in de eetkamer van Hogarth House opstelden. Een nieuwe uitdaging en bezigheid voor Virginia. “The Hogarth Press” was geboren. De eerste publicatie, 32 pagina’s dik, bevatte twee verhalen, *“geschreven en gedrukt door Virginia Woolf en L. S. Woolf”*. De uitgeverij publiceerde niet alleen eigen werk, maar ook dit van auteurs als T. S. Eliot, Katherine Mansfield en E. M. Foster. Het manuscript van James Joyces *Ulysses* hadden ze geweigerd uit vrees voor vervolging wegens “indecent”...

VLIEGTUIGEN, ZEPPELINS, LUCHTAANVALLEN, KANONNEN

Zeppelins als oorlogswapen waren een nieuw verschijnsel aan de hemel. D. H. Lawrence, in een brief aan *socialite* Ottoline Morrell, laat zich vreemd genoeg opvallend lyrisch uit over het destructieve tuig: *“Toen zagen we de zeppelin boven ons, recht voor ons uit, midden glinsterende wolken: hoog in de lucht, als een schitterende gouden vinger, nogal klein. Dan waren er flitsen tegen de grond – en een vibrerend geluid. Ik heb het er moeilijk mee dat de maan niet de koningin aan de nachtelijke hemel is en de sterren de mindere lichten. Het lijkt dat de zeppelin in het zenit van de nacht staat, goud als een maan, en meester over het luchtruim; en de exploderende granaten de mindere lichten.”*

De Kaiser had bombardementen op Londen bevolen maar op enige voorzichtigheid aangedrongen (er waren de familiebanden met het Britse koningshuis) en wou de doelwitten beperkt zien tot haven en industriële gebouwen. In de praktijk bleken de luchtschepen erg afhankelijk van het weer en hun precisie daardoor ondermaats. Daardoor werden Britse kuststeden in het graafschap Norfolk begin 1915 geteisterd en kreeg Londen zelf pas in de nacht van 31 mei 1915 voor het eerst met het nieuwe fenomeen van luchtbombardementen door zeppelins te maken. Naast de materiële schade en de slachtoffers zetten zeppelin- en vliegtuigaanvallen door hun onberekenbaarheid

de bevolking onder een permanente druk. Posters met de silhouetten van Duitse en Britse luchtschepen en vliegtuigen, ter identificatie, waren wijdverspreid en al snel had men door dat bepaalde weersomstandigheden gunstiger dan andere waren voor raids, maar dan toch ook weer niet altijd. Virginia maakt geregeld meldingen als *“Het is een mooie, nogal stille avond, misschien moet ik morgen wel een raid beschrijven.”* (dinsdag 9 oktober 1917) – *“Geen raid ...”* (woensdag 10 oktober 1917). Die onvoorspelbaarheid maakte de mensen waakzaam, men was alert bij het minste ongewone gebeuren. Op maandag 1 februari 1915 noteert Virginia: *“Ik wandelde met Leonard door Green Park [Richmond]. In St James Street was er een luide knal; mensen renden de clubs uit, stopten, keken om zich heen. Maar geen zeppelin of vliegtuig te bespeuren – alleen, veronderstel ik, een serieuze klapband. Maar het is echt iets instinctiefs bij mij en de meeste mensen, geloof ik, om bij elk onverwacht geluid of donker voorwerp in de lucht aan een explosie of een Duits vliegtuig te denken ...”* We horen de echo van de “luide knal” nog naklinken in *“Mrs Dalloway”*, de roman uit 1925: *“De hevige knal die Mrs Dalloway had doen schrikken en Miss Pym, zich verontschuldigend, naar het raam had gedreven, kwam van een auto die naar de kant van de straat was gereden, en precies tegenover de etalage van Mulberry was gestopt (...)* Toch deden er onmiddellijk geruchten de ronde (..) die zich onzichtbaar, onhoorbaar als een wolk, snel verbreidden ...”

Op dinsdag 21 augustus 1917, bij een wandeling met schrijfster Katherine Mansfield, merkt ze een *Silver Queen*, een Brits luchtschip dat onderzeeërs moet opsporen, wat dan weer geruststellend was: *“Zag de Silver Queen over de Downs richting Brighton uitgaan en terugkeren. Talrijke vliegtuigen vlogen over het huis [Asheham House].”*

Woensdag 22 augustus 1917: *“Er was een raid vandaag. Ramsgate.”* Zondag 30 september 1917: *“Ontmoette Nessa [Vanessa Bell, Virginia’s zus, kunstenaar] en Roger [Fry, schilder, kunstcriticus, curator, minnaar] die op weg naar ons toe waren [vanuit Charleston Farmhouse, Fittle]. Ze hadden geschut gehoord boven Londen en de vorige nacht ook lichtflitsen gezien. Weer een raid. Wij hadden niets gemerkt; Mrs Hammond [buurvrouw] had het schieten duidelijk gehoord toen ze naar huis ging.”*

In Hogarth House, Richmond, noteert ze op zaterdag 20 oktober 1917 dat Alix Sargent-Florence, medewerkster bij hun uitgeverij “The Hogarth Press”, gelukkig niet in de buurt van Piccadilly Circus was geweest de vorige avond *“of de zware bom die het trottoir tegenover Swan & Edgars [warenhuis] opgehaald had, had ook meteen haar graf gegraven kunnen hebben. Wij hoorden in de verte twee zachte maar onmiskenbare schokken rond 9.30u; een derde deed het raam trillen; dan was het stil. Het bleek dat een zeppelin was overgekomen, een paar uur ongezien rond had gezweefd en weer vertrokken was. We hadden er niets meer van gehoord.”* Naar verluidt was Sheffield het doel van de aanval in de nacht van 19-20

oktober geweest, maar hevige windstoten hadden het luchtschip van zijn koers doen afwijken. Over die 19 oktober schrijft ook de Australische fotograaf Frank Hurley in zijn dagboek: *“’s Avonds kwam er luchtalarm en de meeste mensen vluchtten naar metro en kelders... Een aantal zeppelins bombardeerden het East End en ook de richting van Piccadilly uit. Er vielen enkele doden.”*

Een paar dagen later, op maandag 22 oktober, beschrijft Virginia wat ze eerder die dag in Piccadilly zag: *“Zag vanmiddag de put in Piccadilly. Het verkeer wordt omgeleid en kijklustigen schuiven langs de plek die door werkluï wordt hersteld; ze lijken klein, vergeleken met de put. Bij Swan & Edgar is elk raam met zeil afgedekt of met planken dichtgetimmerd; (...) maar ‘business goes on as usual’ heet het. Ruiten zijn willekeurig gebroken; sommige intact, andere hier kapot, nog andere daar.”* De stand van de werken op maandag 5 november: *“We zagen de put bijna hersteld, maar de ruiten zijn nog altijd kapot.”* Frank Hurley schreef het al: bij luchtalarm zoeken de mensen beschutting in metrotunnels en kelders. Virginia meldt hoe bij verwachte volle maan [aanvallen op Londen hadden doorgaans plaats bij volle maan] de late treinen stampvol met mensen zitten die de stad verlaten (22 oktober 1917), maar wanneer er die week geen raids komen (*“Nog altijd geen raids”*... alsof ze er op zit te wachten) voegt ze er op 28 oktober aan toe: *“Zij die vandeweek uit Londen wegtrokken, moeten zich wat bekocht voelen.”*

De zenuwen staan gespannen; in ongewone dingen wordt een voorteken voor naderend onheil gelezen, zoals de huisverlichting die gaat flikkeren en dan helemaal uitvalt: *“... met onze zenuwen in de staat waarin ze zijn werd het flikkeren van het licht als een alarm gezien: ten slotte ging het licht helemaal uit en op de keukentrap wist ik zeker dat dit in de toekomst ons alarm zou zijn.”* (3, 4, 5 november 1917)

De notitie van 6 december 1917 toont ons uitgebreid hoe het er bij noodsituaties in Hogarth House binnenskamers aan toe gaat: *“Niets was verder uit onze gedachten dan raids; een koude nacht, tot elf uur geen maan. Om vijf uur wakte Leonard me bij duidelijk geluid van kanonnen; alsof je zintuigen volledig aangekleed opsprongen. We namen kleren, dekens, een uurwerk en een zaklamp, het schieten klonk dichterbij toen we naar beneden gingen en samen met het huispersoneel in de gang naar de keuken op de oude zwarte kist gingen zitten, dekens om ons heen geslagen. Lottie [meid] voelde zich niet lekker, zei ze, begon moppen te vertellen en commentaar te geven dat het schieten er haast door overstemd werd. Er werd snel gevuld, blijkbaar in de richting van Barnes [ten zuidwesten van Londen]. Geleidelijk ging het geluid verderaf klinken en hield uiteindelijk op; we legden de dekens af en gingen weer naar bed. Tien minuten later kon er geen sprake meer van zijn daar te blijven: geschut klaarblijkelijk in Kew. We sprongen recht, haastiger nu, want ik herinner me dat ik mijn uurwerk vergat en dat mijn jas en kousen achter me aan sleepten. Personeel kalm en zelfs geamuseerd. Eigenlijk praat je door het*

geluid heen en vind je het moeten babbelen om vijf uur in de morgen vervelender dan al de rest. Op een bepaald ogenblik klonk het geschut zo luid dat het gefluit van de granaat de explosie volgde. Ik denk dat onze ruit rammelde. Dan stilte. Er werd chocolademelk bereid, (...) Een gehoor getraind om te luisteren kun je niet zomaar even uitzetten en gezien het na zessen was, rolden karren uit de loodsen ... toen klonken er lange fluitsignalen die, denk ik, Belgische werkluï naar de munitiefabriek terugriepen.”

Op maandag 28 januari 1918 is er weer zo’n onrustige nacht: *“Ik ging naar huis en natuurlijk was er weer een raid. De nacht maakte dit onvermijdelijk. Van 8u tot 1.15u liepen we rond, tussen kolenhok, keuken, slaapkamer en salon. Ik weet niet hoeveel ervan angst is, hoeveel verveling; maar het resultaat is een onbehaaglijk gevoel omdat, geloof ik, je je vier uur lang kranig moet houden en guitig uit de hoek moet komen om hysterie bij het dienstpersoneel te vermijden.”*

’s Anderendaags is Barbara Hiles, kunstenaress, op bezoek met het grote nieuws dat ze Nick Bagenal gaat huwen en Saxon Sidney-Turner zou voorstellen haar minnaar te blijven. Omdat de omstandigheden gunstig zijn voor raids, blijft ze overnachten. *“Dit keer begon het om 9.10u: het alarm toch. Het was heel wat luider nu. Rond 11.30u kwam er een vliegtuig over het huis [Hogarth House]. Kort daarna klonken de kanonnen zo dichtbij dat ik het niet waagde een paar schoenen te gaan halen dat ik in de slaapkamer had gelaten. In de keuken hadden we matrassen gelegd en nadat het eerste lawaai wat was afgezwakt gingen we allemaal samen liggen, L op de keukentafel, net een dakloze. Eén plof klonk erg dichtbij; maar na een uur kwamen de bugels en gingen we slapen. De knal, die L van de rest kon onderscheiden, kwam van explosies bij Kew. Negen mensen, denk ik, kwamen om. Het huispersoneel begon te mopperen ... we zouden beter uit Londen wegtrekken, lieten ze doorschemeren.”* Op 7 maart komt Virginia nog eens op die suggestie terug: *“De raids lijken nu zo ver af dat die voorzorg [Londen verlaten] wat overdreven is. Het personeel zal wel in de keuken slapen als er maneschijn dreigt ...”* Maar die gedachte is misschien wel wat uitdagend, bedenkt ze de volgende dag, en roept zo de toorn Gods over haar af: *“Ik had net mijn derde en laatste broodje in bed opgegeten toen er een explosie weerklonk. Een halve minuut lang scheen een raid zo onwaarschijnlijk dat we dachten aan een van die onverklaarbare knallen van de bussen. Het volgende moment echter barstte het geschut overal om ons heen los en we hoorden de fluitsignalen. Geen twijfel meer nu. We grabbelden onze spullen samen en gingen naar de keuken. We keken naar buiten en zagen alleen sterren, geelachtig in een soort mist; geen maan; maar een stille nacht. Toen we op onze matrassen lagen, klonk er een zware maar verre explosie en daarna zette het geschut in, hevig en snel, naar het noorden, naar het zuiden. Nooit, behalve één keer, dichterbij onze kant op dan Barnes. Om 12.45u dronken we chocolademelk en gingen naar bed. De bugels weerklonken om 1.35u – van begin tot einde twee uur.”* Op 13 april 1918 bericht Virginia nog over een specifieke

Londense voorzorgsmaatregel: “De Royal Academy brengt haar kostbare schilderijen, het zijn er maar 18, in veiligheid in een metrotunnel. Er wordt gezegd dat tegen het einde van de maand immense bommen verwacht moeten worden die twintig voet diep gaan en dan ontploffen.”

En een merkwaardige mededeling lezen we op vrijdag 7 juni 1918: “Leonard hoorde gisteren dat de raids door vrouwen worden uitgevoerd. Er werden vrouwenlichamen gevonden in vliegtuigwrakken. Zij zijn kleiner en lichter en zo komt er meer plaats vrij voor bommen. Het is misschien sentimenteel, maar die gedachte is gewoon afgrijselijk.”

SOUNDSCAPES

Dat het tumult van bombardementen op Londen en nog dichterbij in Sussex waarneembaar voor hen was, sprak voor zich, maar er waren ook de resten van de decibels die uit het inferno van het afgelegen Flanders aan kwamen drijven ... “Vaak wanneer je ging wandelen in de Downs boven Asham kon je het onophoudelijke gebeuk van de kanonnen aan het front in Vlaanderen horen. En zelfs wanneer je het niet hoorde, was het alsof de oorlog zelf op je brein in bleef rammen...”, noteert Leonard.

In de modernistische roman “Jacob’s Room” (1922) verwerkt Virginia een gelijkaardige observatie. Mevrouw Betty Flanders [bemerkt de naam!] wordt op een nacht wakker: “Kanonnen?” vraagt ze zich slaperig af. “Van zo ver? Dit kan toch niet...”

Blijkbaar wel! Het oorverdovende geraas van een voorbereidend bombardement aan de overzijde van het Kanaal, door de afstand verdund tot een bijna gemoedelijk klank-beeld: “the dull sound, as if nocturnal women were beating great carpets”. Als je ooit een opgehangen vloerkleed van enige oppervlakte met zo’n rotan mattenklopper te lijf bent gegaan, kan je je de accuratesse van de vergelijking perfect voorstellen, die doffe klappen...

Betty Flanders is weduwe, haar broer Morty is vermist – mogelijks op zee verdwenen – en haar zonen verdedigen het vaderland. Ze is nog onwetend over de tragische afloop voor een van hen, Jacob Alan. Kortom, het lot had haar niet gespaard. Het is dan ook vreemd vervolgens te lezen waar haar bezorgdheid in die nacht met het overzeese tumult naar uit gaat, wanneer ze in huis iets meent te horen: “But were the chickens safe?” De kippen! Het serene geluid waar de overzeese slachting toe wordt herleid, “beating carpets”, krijgt een nog intimistischer aanvulling in de zin die dit voorlaatste hoofdstuk afsluit: “Her hens shifted slightly on their perches”, de hoenders roeren zich op hun stokken in het hok. De grootst denkbare tegenstelling waanzinnig [sorry, Virginia...] knap met twee auditieve impressies weergegeven. Beide stammen ook uit een toentertijd traditioneel vrouwelijke leef- en belevingswereld. Siegfried Sassoon, bijvoorbeeld, gebruikt voor

de beschrijving van hetzelfde verre geplof een typisch mannelijke vergelijking: “thuds – like someone kicking footballs”.

PERSOONLIJK BEPROEFD

Heel wat mannen uit de kennissenkring van Virginia en Leonard waren gewetensbezwaarden. Leonard zelf twijfelde. Hij zegt dat hij nooit helemaal een pacifist was, en dat, eenmaal de oorlog uitgebroken, Duitsland gestraft móést worden en hij daardoor geen gewetensbezwaarde kón zijn. De verplichte legerdienst zat er echter aan te komen en hij besloot af te wachten hoe het hem zou vergaan. Anderzijds was er de precare toestand van Virginia die alleen maar slechter kon worden als ze zijn zorgen zou moeten missen.

Een erfelijke tremor van de hand leverde hem een medische certificaat op waarmee hij zich op 30 mei 1916 voor keuring in Kingston Barracks, Kingston upon Thames, aanbood. Het resultaat: definitieve vrijstelling van elke vorm van militaire dienst.

Maar er waren ook nog broers ... Op maandag 3 december 1917 lezen we in Virginia’s dagboek de bijzonder zakelijke mededeling: “Zondag vernamen we dat Cecil gesneuveld was en Philip gewond.” Leonard schrijft het zo: “Toen op 2 december 1917 de telefoon ging en ik vernam dat Cecil in Frankrijk was omgekomen, was het alsof je in de saaie statische grijsheid van je dagen plots een geweldige dreun op je hoofd kreeg.”

Cecil en Philip Woolf, altijd al onafscheidelijke broers, waren meteen bij het begin van de oorlog in dienst gegaan bij de 20th Hussars. Over de omstandigheden van het tragische gebeuren bij Bourlon Wood tijdens de Slag bij Cambrai, geeft Leonard in zijn autobiografie meer details. “Een granaat explodeerde in de buurt van de majoor die daardoor zwaar gewond raakte. Philip en Cecil verlieten de loopgraaf om hem in veiligheid te brengen, maar nog een granaat kwam tussen hen in terecht; ze doodde Cecil en verwondde Philip.”

Niet helemaal correct, want Cecil stierf pas twee dagen nadien, op 29 november 1917, aan zijn verwondingen. Hij rust op Grevillers British Cemetery, departement Pas-de-Calais.

De gewonde Philip werd naar het militaire hospitaal, ingericht in Fishmonger’s Hall, Londen, overgebracht. Hij kreeg herhaald bezoek van zijn broer en schoonzus. Op woensdag 5 december schrijft Virginia dat Leonard naar Fishmonger’s Hall reisde. Op 10 december nog een keer. Op vrijdag 14 december noteert Virginia een positieve evolutie: “Philip zit op”, en meteen nodigen ze hem naar Asheham uit wanneer hij weer kan stappen. Hij revalideert op het platteland, blijkbaar in Fowey (Cornwall), maar de notitie op maandag 21 januari 1918 lijkt niet zo positief: “Philip is terug [in Fishmonger’s Hall], zijn wonde is weer opengegaan door gebrek aan verzorging in Fowey”. Na volledig herstel keerde hij naar het front

terug, zoals we uit het dagboek vernemen op zondag 14 juli 1918: “We gingen naar Staines om afscheid te nemen van Philip die bevel had gekregen maandag weer naar het front te vertrekken.” Hij zou er voor de rest van de oorlog blijven. Het gebeuren met Cecil bleef hem zijn leven lang een kwelling. Al voorbij de zeventig en nadat zijn vrouw zich in 1955 had verhangen, maakte hijzelf in 1962 ook een einde aan zijn leven.

De andere twee broers, Harold en Edgar, hadden pas een eind na het uitbreken van de oorlog dienst genomen. Harold was bij het Royal Army Service Corps, een logistieke dienst. Edgar diende in een infanterieregiment. Beiden overleefden het hele debacle. Op 16 oktober 1967 pleegde Harold zelfmoord door een overdosis. Hij was 84. Edgar overleed in 1981, 96 jaar oud.

DE OORLOG TEN EINDE

Benieuwd wat Virginia schrijft op maandag 11 november 1918. Is het met een zucht van opluchting dat ze de sirenes van boten op de rivier hoort? “*Twentyfive [sic] minutes ago the guns went off, announcing peace. A siren hooted on the river. They are hooting still. A few people ran to look out of windows. The rooks wheeled round, & were for a moment, the symbolic look of creatures performing some ceremony, partly of thanksgiving, partly of valediction over the grave.*”

Euforie moeten we van haar niet verwachten, maar klinkt dit niet erg in mineur? Boten op de Thames laten hun sirenes loeien. De roeken draaien hun rituele kringen, symbolen voor een tweeledig gevoel: dank omdat het nu allemaal voorbij is, maar meteen ook een afscheid bij een graf, bij de vele graven. En toch gaat het leven zijn gewone gang: een huisschilder aan het werk kijkt even naar de lucht en werkt door; een oude man met een brood in een tas sjokt verder, een straathond achter hem aan...

Uit de geschriften van Leonard vernemen we dat Virginia op 11 november een afspraak met haar tandarts had in Londen. Overvolle treinen, drukte in de straten. Ze registreert een treinscène: een dikke slonzige halfdronken vrouw met slechte tanden probeert een paar soldaten de hand te schudden, dringt aan dat ze van een grote fles bier zouden drinken en kust hen dan. “*She & her like possessed London*”, merkt ze op. Londen overgeleverd aan dit soort. En verder een boel overlast, het duurt twee uur om weer thuis in Richmond te geraken...

Het gevoel dat het nu eindelijk voorbij is, komt pas enkele weken later, wanneer ze merken dat de Belgische chocolater in Richmond Hill weer pralines in de etalage heeft: na vier jaar zonder chocolade, is het net de hemel weer.

Op zaterdag 5 januari 1918 had Virginia nog over rantsoenering geschreven: in de tearoom was er één broodje per persoon, de meeste slagerijen waren gewoon dicht en die ene die wél open was, werd haast belegerd. Voor voedingsmiddelen had je bonnen nodig. Geen chocolade, geen toffees. In etalages staan blikjes, of

kartonnen dozen (“*doubtless empty*”) en “*the general table is pretty bare*”. Karig. Een week later, op zaterdag 12 januari, had ze het weer over de *restrictions*: met een stukje rundsvlees moest je een week rond zien te komen, vetstof niet te krijgen, margarine of “nutter” [een surrogaat voor boter; gemaakt van noten] uiterst schaars... Voedselrellen en stakingen in Woolwich, noteert ze op 21 januari, ordehandhavers hebben de opdracht op de mensen te schieten. Op 25 februari voert de Food Controller rantsoenering voor alle basisvoeding in; dit was voor suiker al langer het geval. Maar dit is nu allemaal achter de rug. Vrede is al gauw weer iets gewoons, uniformen worden uitgetrokken en elkeen is met zijn eigen zaken bezig. Er is weer licht in de etalages. Op 30 november hervatten de Woolfs het werk met de kleine drukpers. In de aantekening van dinsdag 17 december 1918 schrijft Virginia dat de wereldoorlog al van de frontpagina’s is verdwenen. De krantenverkopers schreeuwen nu dat Rusland een oorlog voorbereidt. Bolsjewieken zijn Estland binnengevallen, de Britse marine verleent de Esten materiële en logistieke steun. De oorlog ten einde? Vrede? We weten helaas wel beter...

Freddy Rottey, december 2017.

GERAADPLEEGDE WERKEN

- The Diary of Virginia Woolf: Volume I (1915-1919), Anne Olivier Bell (ed.), The Hogarth Press, London, 1977
- Virginia Woolf: A Writer’s Life, Lyndall Gordon, Oxford University Press, 1986
- Virginia Woolf: Art, Life and Vision, Frances Spalding, National Portrait Gallery Publications, London, 2014
- Mrs Dalloway, Virginia Woolf, De Bezige Bij, Amsterdam, 2011
- Jacob’s Room, Virginia Woolf, Signet Classic, New York, 1998
- Beginning Again: An Autobiography of the Years 1911-1918, Leonard Woolf, The Hogarth Press, London, 1964
- Leonard Woolf: A Life, Victoria Glendinning, Pocket Books, London 2007
- Bloomsbury, Quentin Bell, Weidenfeld & Nicolson, London, New Edition 1986
- The Loving Friends: A Portrait of Bloomsbury, David Gadd, The Hogarth Press, 1974
- Margot at War: Love and Betrayal in Downing Street, 1912-1916, Anne de Courcy, Weidenfeld & Nicolson, London, 2015

VREDESDAAD

Een tussenstop langs het ontroerparcours

Een Canadees vorser stelde ons onlangs bijgaande tekst (datering is onduidelijk) ter hand. Hij bevat een even terloops als belangwekkend relaas dat een Canadees soldaat, die in 1916 dienstdeed aan de Somme, aan zijn tijd aan het front overhield. Wat volgt is een benaderende weergave.

COURCELETTE

De Volkenbond komt gewis de eer toe veel gerealiseerd te hebben ter vrijwaring van de wereldvrede. Tegelijk komt het een veteraan uit Galt (Canada) toe, ene Private Peter Kidd, soldaat bij de 7de Divisie, C.E.F., een levend bewijs geleverd te hebben van de goede wil die van dat vredesverlangen ten overvloede blijk geeft. Laten we Kidd, later controle-inspecteur bij de Galt Welfare Board, een soort lokaal OCMW, zelf even aan het woord:

“In september 1915 was ik als compagnieskoerier betrokken bij de gevechtshandelingen aan de Somme. Op vrijdag 15 september 1915 nam ik deel aan (de aanloop tot) de bestorming van de suikerraffinaderij van Courcellette. Na de aanval meende ik dat een verrekijker me mogelijk nog van pas zou kunnen komen. Ik pakte de koppelriem en verrekijker van een Duitse sergeant mee. Ik griste ook diens ransel mee, waarin ik zijn soldijboekje, twee ansichten, een blikje visconserven en een paar sigaren aantrof. Na de slag bleef ik alles bij me houden en bracht het met mij naar Galt terug.

Bij Newland & Co, waar ik deze zomer werkte, vatte ik een professionele vriendschap op voor de hoofd lakker Otto Thiele, een Duitser die behalve zijn moedertaal ook zijn adoptietaal vlot beheerst. Op een dag bracht ik het gesprek op de koppelriem, de verrekijker en het soldijboekje. Ik gaf de heer Thiele mee dat, als hij de verwanten van de gesneuvelde Duitser zou kunnen lokaliseren, ik met veel genoeg de koppelriem en verrekijker zou opboenen en naar Duitsland laten verschepen op mijn kosten. Thiele schreef Duitsland aan en liet me omstreeks kerst weten dat hij de broer van de gesneuvelde op het spoor was.”

GEEN LAFKAARD

“De man liet weten dat er drie broers in het gezin waren, waarvan hij als enige, zij het gewond, de oorlog levend was doorgekomen. Hij meldde ook dat de weduwe van zijn broer met een krap pensioentje rond moest zien te komen en dat ze links en rechts allerhande naai- en verstelwerk aanpakte om het alsnog iets breder te krijgen. Dat de twee zonen, die hun vader nooit bij leven hadden gezien, inmiddels 18 en 20 waren. Dat men de bejaarde moeder, inmiddels 83, maar liever zou ontzien en niets van het relaas zou melden: de schok zou voor haar te groot zijn.

De correspondent wist te melden dat de Duitse soldaat, die die ochtend krijgsgevangen was genomen, met het relaas was teruggekeerd dat zijn dode broer als een lafaard was weggerend. Voor hem kwam het dus als een niet geringe opluchting aan dat uit een verklaring van een Canadees soldaat viel op te maken dat zijn broer zich niet lafhartig had gedragen. Dat zijn neven dus met groot genoeg de verrekijker in ontvangst zouden nemen en het vooral op prijs zouden stellen, nadere bijzonderheden te vernemen, als die er waren, om te weten hoe de vork nu werkelijk in de steel had gezeten.”

Berriedragers te Courcellette op 15 september 1915

DAPPER

Kidd: "Ik stopte de bril en riem in een kartonnen doos waarop ik het volgende schreef: 'Ter nagedachtenis aan een dappere Duitse soldaat die deze riem en dit koppel bij zich had en heldhaftig aan zijn einde kwam in de strijd met diegenen in wie hij zijn vijanden zag. Van iemand die hem zag sneuvelen, 55025 Pte Peter Kidd, 19th Btn., 2nd Div., Canadian Expeditionary Force.'"

Ik sloot verder bijgaande brief in: 'Goede Vriend, Het was met diepe ontroering dat ik kennisnam van de vertaling van de brief aan mijn vriend en collega, de heer Otto Thiele. Ik had al die jaren niet kunnen dromen dat de brief, riem en soldijboek zoveel voor u konden betekenen. Neemt u, op mijn woord van eer, van mij, die toch uw broer voor mij zag neerzigen, alstublieft de verzekering aan dat hij gevallen is als een dapper man. Door het vuil en het gordijn van stof merkte ik hoe uw broer, gewapend met zijn dienstpistool, dat hij een van zijn strijdmakers overigens in de maagstreek duwde, er werkelijk alles aan deed om zijn manschappen tot de actie aan te vuren. Verschillende van onze jongens bestookten hen met hun kogels en toen zag ik hoe uw broer ter aarde stortte.

Zijn pistool moet uit zijn hand zijn geglijpt toen hij viel, want toen wij de loopgraven ingingen, lag hij zieloogend met zo'n kleine eiergranaat nog in zijn vrije hand, die hij in extremis alsnog in onze richting had willen gooien. Hij bezweek met de granaat in de hand."

Verba volant, scripta manent. Aan de Romeinse redenaar Caius Titus (1ste eeuw na Chr.) wordt de spreuk toegeschreven die wil dat 'woorden vervliegen, maar het geschrevene blijft'. Met de oorlogsherdenking, de Namenlijst, het Herinneringsbomenproject of het

CWRM-initiatief wordt gehoopt dat het menselijke gezicht van deze en andere oorlogen niet telooft. Op eeuwigheidswaarde vermag een lukrake brief geen aanspraak te maken. Niet méér. Ook hij is evenwel een bescheiden daad van verzet tegen het vergeten. Niet minder.

In *A Forgotten Victory: Courcellette*, 15 September 1916, themanummer van het blad *Canadian Military History* Volume 16 | Issue 2 Article 4 4-26-2012 haakt auteur David Campbell in op de slag van Courcellette, waarin de voormalige suikerraffinaderij een hotspot was. Campbell vermeldt ook de vijandelijkheden die in september 1915 plaatsgrepen als een moment in de opmaat tot het treffen dat daar een jaar later plaats had.

Referentie:
<http://scholars.wlu.ca/cgi/viewcontent.cgi?article=1453&context=cmh>
Met dank aan Marika I. Pirie, historical researcher, Calgary, Alberta, Canada.

Chris Spriet

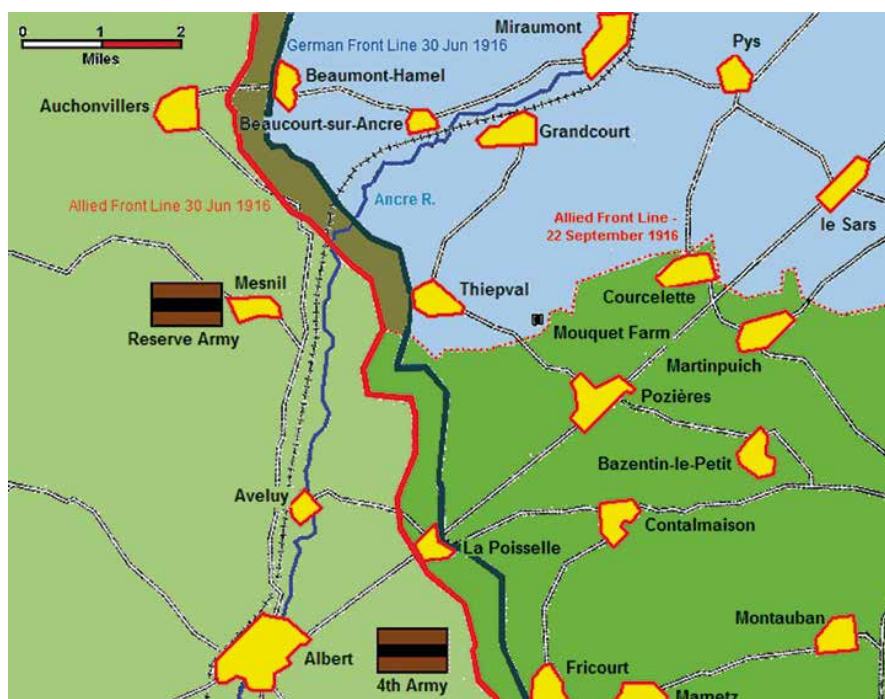

Courcellette. Gewonden afgevoerd

Courcelette. Platoons en tank

Map van Thiepval en Courcelette met de frontlijnen van 1916

T E N S L O T T E

AFBRAAK BUNKER NIPT VERMEDEN

Een bijdrage van één van onze lezers doet ons steeds goed. Het betekent dat ons magazine goed gelezen wordt en dat er betrokkenheid is. Zo kregen wij van één van de vrijwilligers van het Kenniscentrum Roland Deceuninck deze korte bijdrage over een bunker in Oostnieuwkerke, die ei zo na volledig werd afgebroken. Maar de afbraak werd op het nippertje vermeden... We laten hem zelf aan het woord:

In de Vyvestraat in Oostnieuwkerke staat een Duitse bunker die ooit deel uitmaakte van de Flandern I stelling, een verdedigingsgordel rond Roeselare. Het betrof een in een woning ingebouwde bunker.

Deze bunker speelde een grote rol bij het bevrijdingsoffensief in 1918 rond het gehucht "De Most" op de grens Oostnieuwkerke-Roeselare.

In 2014 werd de woning gesloopt om een verkaveling te maken, hierbij werd de bunker "per ongeluk" aangereden door de kraan van de aannemer (zie foto 2). Aangezien er geen sloopvergunning was toegekend was dit een bouwvoertreding en werden de werken stilgelegd. Het gebouw was enkel geklasseerd en (nog) niet beschermd. Het in zijn oorspronkelijke staat te herbouwen was niet mogelijk. Wel moest het oorspronkelijke volume hersteld worden, met als resultaat dit wellicht uniek WO I-relict.

Roland Deceuninck

De huidige toestand

Genomen kort na de "toevallige" aanrijding

POSTZEGELKUNST AAN HET FRONT

In de museumreserve van de Verbeke Foundation (Kemzeke) zitten twee merkwaardige kunstschatjes uit WO I. De Britse oorlogsverpleegster Rose Cartwright maakte met afgestempelde postzegels schattige collages, zoals dit stadhuis van Diksmuide, gesigneerd op 22-10-1915. Sommige randen en vlakken zijn met pen en kleurpotlood versterkt. (Ong. 18x29cm). Een andere collage stelt de Lakenhal van Ieper voor. Nurse Rose Cartwright kwam vermoedelijk uit Portrane (Co.

Dublin), maar verdere sporen ontbreken nog. De Verbeke Foundation is meer dan een privémuseum. Het is een belevenis vol moderne kunst en curiosa, zowel binnen als in de enorme tuin. Een lust en een must voor elke cultuurliefhebber. Zie verbekefoundation.com.

Geert Spillebeen

Het stadhuis van Diksmuide

Konrad Koselleck (contrabas), Gerard Kleijn (bugel) en Vincent Bijlo op 11 mei 2018 bij de remembrance voor Leutnant der Reserve Ernst Marchand op het Deutscher Soldatenfriedhof, Hooglede.